

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Værd at køre efter...

VANDMØLLER

Bernhard Linder

Vandmøller

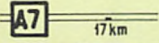

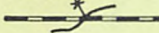
Vignetkort af I. Steiner Jessen

Tekn. rådgivning: Anders Jespersen.

BP OLIE-KOMPAGNIET A/S

Signaturer

	Vandmølle
	Hovedvej med km-sten
	Landevej med km-sten
	Bivej
	Sti
	Å
	Bæk
	Vindmølle
	Kirke
SODERUP	Kirkeby
Lydinge	Landsby
Tiselholt	Herregård o.l.
	Jernbane med ubevogtet overskæring

Omslag: Nybjerg Mølle.

Foto: Carrebye.

Øvrige fotos:

Anders Jespersen, Mølleudvalget,
Nationalmuseet m. fl.

Grafisk tilrettelægning:
Kaj Petersen.

Tryk: Anton M. Jensen.

Udgiver: BP Olie-Kompagniet A/S

Indhold

Forord	7	Vandmøller på Bornholm	54–58
Møllen går	9	Danske Møllers Venner	59–60
Vandmøller på Fyn	14–27	Danmarks sidste vandmøller	61–63
Vandmøller i Jylland.....	28–45	Litteratur	64
Vandmøller på Sjælland	46–53		

Alfabetisk register

Blåbæks Vandmølle	47	Mjølnetångens Kvarn	48
Boller Mølle	29	Moesgård Skovmølle	36
Brobyværk	15	Nybjerg Mølle	37
Børkop Mølle	29	Nymølle (<i>Ellested Mølle</i>)	48
Davinde Mølle	16	Rends Kornmølle og Mejeri	40
Elle Mølle (<i>Stenløse Mølle</i>)	16	Ryds Mølle (<i>Fyrkatmøllen</i>)	40
»Eriksholms Mølle«	32	Røde Savmølle.....	23
Fulden Mølle	32	Rødkilde Mølle	23
Harndrup Mølle	19	Skvæt Mølle	43
Kaleko Møllegård	19	Skævlund Mølle	43
Karmark Mølle	33	Slusegårdens Mølle	55
Kjelddals Mølle	33	Solevad Mølle	26
Knag Mølle	34	Svanninge Stampemølle	36
Lille Mølle	21	Tadre Mølle (<i>Nederste Tadre Mølle</i>) ..	53
Lindskov Mølle	35	Vang Mølle	55
Lindved Mølle	22	Vejstrup Mølle	27
Lydinge Vandmølle	22	Vibæk Vandmølle	44
Madses Mølle (<i>Møllerup Mølle</i>)	36	Åbenrå Slotsmølle	45
Miðstovumylnan (<i>Færomøllen</i>)	48		

Værd at køre efter . . .

Danmark ejer mange smukke, endnu bevarede vandmøller. Med denne bog ved hånden er disse kulturværdier blevet lettere at finde, og vi ønsker Dem god tur.

BP Touring Service

Forord

»Hvor finder vi alle de møller, I går og restaurerer?« er et af de spørgsmål vi oftest får stillet i Mølleudvalget, og det spørgsmål, det er sværest at besvare, for vandmøllerne gemmer sig jo oftest godt i meget naturskønne, men svært tilgængelige områder.

Naturligvis burde vi selv have udgivet en bog om møllerne; beskrivelsen af de fredede danske vandmøller har været i arbejde de sidste syv år, men det har endnu ikke været muligt at finde tiden til at gøre bogen færdig.

Det var derfor med den største glæde, jeg modtog invitationen til at medvirke ved udarbejdelsen af denne lille bog. Den er blevet omfattende og dog forståelig nok for alle, der ønsker at besøge vore første egentlige fabrikker – så meget mere tiltrækkende end det næste stadium på samme »udvikling«s vej: de sodsværteede fabrikker fra det 19. århundredes sidste halvdel.

Men læseren må huske, at dette er en »Guide Molinologique«, og ikke et videnskabeligt værk. Der findes andre vandmøller end de her beskrevne, fredede såvel som ikke fredede.

En mølle, hvorfra al indmad er fjernet, vil næppe interessere den besøgende i samme grad som en mølle, der stadig er i drift, og hvor den specielle duft af friskmalet mel slår én i møde, når man træder ind på kværnloftet. Der er også alle de møller, der i skrivende stund står med stilladser omkring, her er der heller ikke meget for den besøgende at se »på egen hånd«.

Forhåbentlig vil denne udgave en dag blive udsolgt og en ny, revideret bog se dagens lys; heri kan så optages også de vandmøller, der i mellemtiden er klargjort.

Når De besøger vandmøllerne, så bør De huske, at De i næsten alle tilfælde er på privat grund, som gæst. Gør derfor venligst Mølle-sagen den store tjeneste at adlyde de begrænsninger, som ejer og/eller Mølleudvalget måtte have fastsat for færdsel, tobaksrygning m.v. og pas på bornene i møller, der arbejder.

Velkommen til Mølle

Anders Jespersen

Nationalmuseets Mølleudvalg

I de senere år er mange vandmøller gået til grunde og eksisterer kun som ruiner eller måske blot som signaturer på landkortet. Men heldigvis er en del møller blevet reddet, mange i sidste øjeblik. Billederne viser den jyske Kjeldals Mølle før og efter restaureringen. Videnskabelig indsigt, håndværksmæssig kunnen og ikke mindst økonomisk offervilje ligger bag et så smukt resultat.

Møllen går . . .

*Møllen går, møllen går
møllen går i stykker
lad den gå, lad den gå
lad den gå i stykker.*

Sådan sang vi som børn – engang da der var møller nok.

Der har været omkring 3.000 vandmøller i Danmark, i dag er der kun 60-65 tilbage med »indmaden« bevarer, og af dem vil antagelig kun cirka 50 blive reddet for eftertiden.

Tragisk, det er gået sådan, for vandmøllerne er nogle af vore mest interessante og smukke fortidsminder. De er et stykke industrihistorie, de første egentlige fabrikker.

Dampkraften tog livet af de første vandmøller, og turbinerne, afvandingen og elektricitetskraften gjorde det af med resten.

Næppe noget andet bygningsværk forfalder så hurtigt som en vandmølle. Så længe den er i gang, bevarer den livskraften, men standser den sætter

naturens ødelæggende kræfter hurtigt ind, og det bløde mølletræ – gran, fyr og bøg – er særlig udsat for vand og fugt.

Selv om vandmøllerne er groet op sammen med vor kulturudvikling helt fra oldtiden, og efterhånden kom til at indtage en særdeles dominerende stilling i samfundet, glemte man dem, i samme øjeblik der ikke mere var brug for dem. Enkelte fik lov til at kværne videre engang imellem, og mange møllehuse reddede livet så vidt, at husene blev stående, men med mølleværket piller ud. Som huse uden sjæl. Det som skabte dem og holdt dem i live er forlængst borte.

Sådanne »tomme« vandmøllebygninger er der et væld af. For at nævne en af vore mest kendte: Den vendsysselske Sæby Mølle. Utallige turister

Sæby Mølle, en af de utallige vandmøller, der har måttet lade livet i dette århundrede. Den er ikke nogen mølle mere, kun et møllehus og er derfor ikke nærmere omtalt i denne bog. Sådanne forhenværende vandmøller uden hjul og værk er der et væld af i vort land.

har fra den gamle hovedvejsbro set det smukke parti med møllehuset og vandfaldet. Alene beliggenheden maner fortidens glans frem for det indre blik.

Få ansvarlige personer har haft øjnene åbne for, at møllerne er en kulturskat, som det er værd at værne om. Først i efterkrigsårene er interessen vågnet for alvor i kompetente kredse. Men der skal penge til, og fra officiel side har interessen været beskedent.

Vandmølle efter vandmølle er stille sygnet hen, kun reddedes enkelte til nogle af vore større fri-landsmuseer, og en forening af »molinologer« – Danske Møllers Venner – har på privat basis reddet en del.

Det er måske forståeligt, at vandmøllerne har haft så let ved at blive oversete og glemte. Mens bygninger som herregårde og kirker ofte er markant placeret i landskabet og ydermere understreger deres tilstedeværelse med tårne og spir, gemmer vandmøllerne sig ydmygt ved idylliske vandløb, oftest langt fra moderne hovedstrøg.

Da de blev anlagt, var det ved all'arvej, gerne ved vadesteder af hensyn til forbindelsesveje. Ofte også af hensyn til fald i små dale.

Kildefald, bække og åmundinger var naturlige

steder, men var de naturlige betingelser – en tilpas kraftig vandstrøm – ikke til stede, ja, så skabte man driftsbetingelser ved at lave omløbskanaler eller ved de opstemmede søer og så lukke op for vandet, når der skulle males.

Traditioner fra oldtiden

De vandmøller, der er tilbage i Danmark er højst 200-300 år gamle, men deres historie går meget langt tilbage i tiden. Den berømte romerske arkitekt Vitruvius beskriver omkring år 0 en vandmølle. Udgravninger fra en forsvunden landsby syd for Dronninglund i Vendsyssel lader imidlertid formode, at vi også her i Danmark har kendt til at udnytte vandkraften på et så tidligt tidspunkt.

Ganske vist var vore vandmøller på den tid af en mere beskedent type – i princippet blot en lodret aksel, en træstamme med et vandret skovlhjul fornedet, som presseses rundt ved vandets hastighed. Foroven endte akslen med en møllesten, selve maleværket.

Denne type vandmølle, kaldet skvatmølle, var almindelig op til 1600-tallet ved alle gårde og landsbysamfund langs med vandløb. Den var enkel og primitiv i sin funktionsmåde. Gearudvekslinger, så man kunne forøge kværnens

hastighed og dermed dens kapacitet, kom først langt senere til Danmark.

De første større vandmøller skyldes sandsynligvis engelske munke. Navne som Klostermølle og Munke Mølle vidner om den gejstlige oprindelse.

Fra omkring 1100 begyndte man at bygge større vandmøller med vandret aksel og lodretgående vandhjul, altså møller af den type, vi forbinder med vandmøller i dag.

Især i Valdemarstiden (1158–1241) byggedes mange møller. I kong Valdemars Jydske Lov af 1241 står direkte anført, hvordan der kunne opnås tilladelse til at anlægge et vandmølleri. Også Valdemar Atterdag var stærkt mølleinteresset. »Han ville ikke tillade, at vandene løb ud i havet uden først at have gjort landsgavn«, hedder det i Sjællandske Krønike fra 1356.

Mølleriets blev efterhånden koncentreret i større møller, som ofte kombineredes med beboelse, nogle gange også med landbrug eller anden virksomhed, f. eks. kro, brænderi, bageri eller maltgøteri.

De små gårdmøller blev – undtagen på Bornholm og Færøerne – forbudt for ikke at tage brødet ud af munden på de store, privilegerede møllierier, som derved bedre blev i stand til at betale skat. Mølleren var nærmest en embedsmand og i reglen en holden mand. At der var agtelse om hans person forstås man, når man læser, at han mange steder tiltaltes »monsieur«.

Han fik en vis told, 5-6 pct., af hver skæppe eller tønde korn, han maledede, og betalte så igen afgift til herremanden, kronen eller kirken. Betalings-terminen var mortensdag, møllernes helgendag. Mølleriets monopoliseredes i den grad, at selv

Et skvatmøllehjul består i al enkelthed af en lodret aksel med vinger. Princippet er sandsynligvis et par tusind år gammelt.

håndkværne blev forbudt. Først i 1862 blev møllennæringen givet fri.

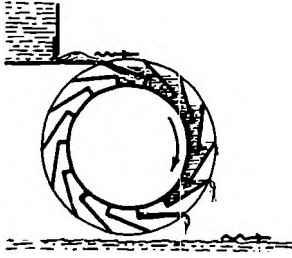
Møllerne byggedes af specielle håndværkere, da møllierierne efterhånden blev mere og mere komplicerede med udvekslinger og alskens rem- og snoretræk til sigte m.m.

Vandmøller fandt ikke blot anvendelse som kornmøller, det var deres første opgave, men blev også brugt af håndværkere, f. eks. til metalslibning eller fremstilling af jerntråd. Og siden udviklede mange håndværkermøller sig til rene industriværker: Valkemøller, klædemøller, farvemøller, oliemøller, savmøller, papirmøller, krudtmøller osv.

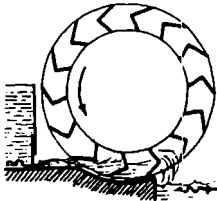
Vor navnkundigste mølleindustri blomstrede op ved Mølleåen nord for København. Allerede i middelalderen var her 5 vandmøller, og i det 18. århundrede, da vandmølleindustrien kulmine-

Med et kobbermål, kaldet toldkop eller toldekar, tog mølleren sin betaling ved at øse 1/18 af det maledede korn. Karret her er forsynet med Christian 5's stempel og justervæsenets årstal 1868. Bønderne så ofte med mistillid på møllereens toldning. Mølleren er aldrig så drukken, at han glemmer at tolde, lyder et gammelt mundheld. En pige der var kommet i ulykke kunne klare frisag, hvis hun kunne være så heldig at tage et bad i en ærlig møllers dam . . .

De to hovedtyper vandhjul. Ved overfaldshjulet kommer vandet strømmende til ovenfra og ved underfaldshjulet nedefra.

rede, arbejdede 9 betydelige virksomheder ved vandkraft fra Mølleåen.

I Frederiksværk-industrien var 18 vandhjul i gang i 1820.

Da dampkraften kom til, nedlagdes enkelte industrimøller, men mange fortsatte dog en tid som kornmøller.

Ikke altid lutter idyl

En vandmølle står for de fleste som indbegrebet af idyl og romantik. Men møllere er også mennesker.

Helt fra middelalderen kender man eksempler på stridigheder på grund af vandmøller.

Møllerierne kunne ligge tæt langs gode vandløb, og de huggede ofte vand fra hinanden, hvilket gav anledning til mangt et fjendskab. Eller en mølle kunne ved opstemning af vand forårsage oversvømmelse af en bondes mark, og så kom møller og bonde op at tottes. Af og til blev et møllested kendt ulovligt og revet ned af myndighederne, men standse de mange tvister rundt om i riget kunne man ikke.

Hvor der lå større, konkurrerende møller ved samme å, kunne der opstå et spændt forhold mellem møllejerne, og slog fjendskabet ud i lys lue, var det de møller, der lå længst op ad åen – altså nærmest udspringsstedet – som havde de bedste kort på hånden.

Der er beretninger om møllejere, der har chikaneret en eller flere andre møllejere ved at stemme vandet op i længere tid, så konkurrenterne blev helt uden vand.

Ja, det hændte, at en mølle, efter at have stemt vandet op, ved nattetide pludselig åbnede for sluserne, så vandet væltede frem som en flodbølge, der rev vandhjulet af den næste mølle . . . For at lægge en dæmper på gemytterne, kom der i slutningen af 1600-tallet en række love, som dog kun i nogen grad formåede at skabe ordnede forhold.

Ved Danmarks største industri-vandløb, Mølleåen oprettedes i 1724 Fuurstrømsinteressentselskabet til kontrol med Mølleåens vand. Dette selskab eksisterer stadig, og præsidiet går på omgang mellem de 9 møller for et år ad gangen.

Sådan virker en vandmølle

Vandhjulet er næsten at opfatte som en maskine. Tilstrømmende vand trykker på skovle eller blade i hjulets yderkant, og dermed drives hjulet med mølleakslen rundt.

Kommer vandet strømmende til undersiden af hjulet, kaldes det et underfaldshjul. De første større vandmøller var af denne type, men når en

Kvårnsten med almindeligt strålingsmonster. Der findes andre og mere sindrige bildninger. Rillerne måtte af og til ophugges med en særlig bildehammer, et arbejde der kunne tage flere dage.

Nogle vandmøller er blevet indlemmet i frilandsmuseerne. Her ses Mudsens Mølle, der stammer fra Møllerup på Mols, men som har stået i Den Gamle By i Århus siden 1917.

vandmølle skulle drive både kværn og andre apparater og vandstrømmen var for svag, måtte vandkraften forstærkes, og det gjorde man ved at lade vandet falde ovenfra og ned på hjulet. Derfor kaldes det et overfaldshjul.

Mellem disse to vandhjulstyper har man det mere sjældne mellemfaldshjul eller brystfaldshjul, hvor vandet virker omtrent i hjulets akselhøjde. Ofte forøgedes vandkraften ved at man opdæmmede vandet for bagefter at åbne for sluserne, så en større vandmængde en tid kunne strømme ud med stor kraft. På nogle møller kunne man få over 50 hestes kraft frem ved et vandhjul, men gennemsnittet pr. hjul lå i reglen på 10-12 hk. Den ældste form for vandmøllehjul er skvatmøllen. Ordet kommer af skvætte, dvs. stænke eller plaske. Da akslen står lodret og hjulet dermed vandret, kaldes mølletypen også for horisontalmølle i modsætning til en vertikalmølle, hvor akslen ligger vandret og hjulet lodret.

De fleste møller der er omtalt i denne bog er vertikalmøller. Ud over 5-6 skvatmøller på Færøerne findes der kun to her i landet (Frilands-

museet i Lyngby). Derudover er der medtaget et eksempel på en turbinemølle.

En almindelig turbine minder om en skvatmølle for så vidt som den oftest består af en lodret aksel med et skovlhjul, men her kommer vandet gerne til i en jævn strøm fra alle sider. Det ledes til turbinen gennem ledeskovle, og forlader den gennem et sugerør i midten (Francis-system). Vandturbinen udnytter vandkraften langt bedre end et underfaldshjul, og mange gamle møller, især i Jylland, fik derfor det traditionelle vandmølleværk udskiftet med turbine.

Men møllernes tid er uigenkaldeligt forbi. Den eneste ærværdighed der bliver de tilbageblevne til del ligger på det kulturelle og æstetiske plan. Få bygninger er som vandmøller forbundet med så megen idyl og skønhed. Og den er ikke bare at finde ude fra. Har man besøgt en vandmølle, mens den er i gang, så fanges man af den særegne stemning, når møllen »snakker«.

Måtte så mange vandmøller som muligt blive bevaret.

Lad dem ikke gå i stykker . . .

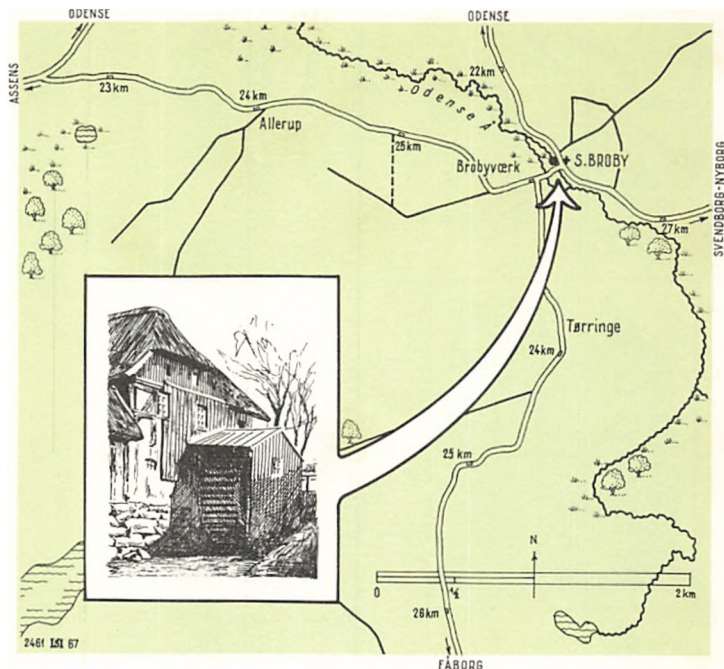
Vandmøller på Fyn

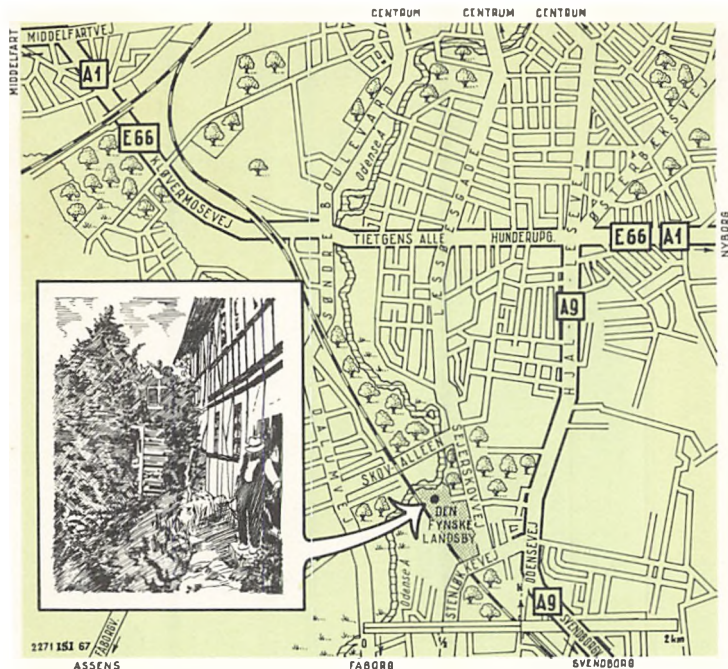

Brobyværk

ved Odense Å. Soder Broby sogn, Svendborg amt. Opført ca. 1777 efter brand. Vandhjulstype: Brystfald. Odense Å løber fra Arreskov Sø og udmunder i Odense Fjord.

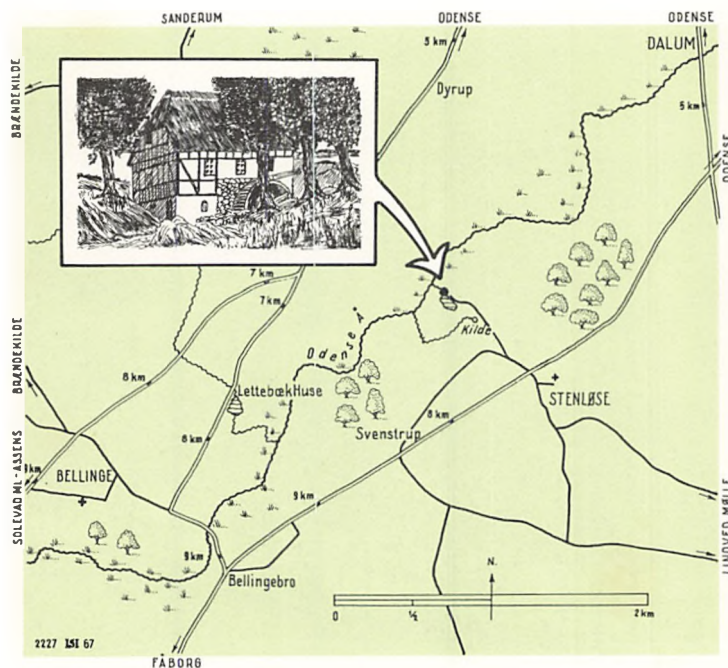
Brobyværk-møllen, der ventes restaureret indenfor de nærmeste år. En af gårdens længer vil muligvis blive indrettet med restaurant i forbindelse med planer om fast turistbåd-fart fra Odense og direkte til møllen. En gang lå der en geværfabrik hvor hag-slusen nu er, deraf navnet Brobyværk. Den odelagdes under svenskekri- gene og blev aldrig gen- opført.

Davinde Mølle

Den Fynske Landsby Fruens Bøge. Odense amt. Opført ca. 1835. Flyttet til Odense fra Davinde og genindviet juli 1946. Vandhjulstype: Overfald. Møledammen fødes med pumpevand fra Odense Å.

Elle Mølle

ved bæk til Odense Å, Stenløse sogn, Odense amt. Opført 1847. Vandhjulstype: Overfald. Mølebækken udspringer nord for Stenløse (Sct. Clemens kilde) og udmunder i Odense Å, som igen løber ud i Odense Fjord.

Den maleriske Elle Mølle nær Odense er mærket af tidens tand, men den kan endnu reddes for efterverdenen.

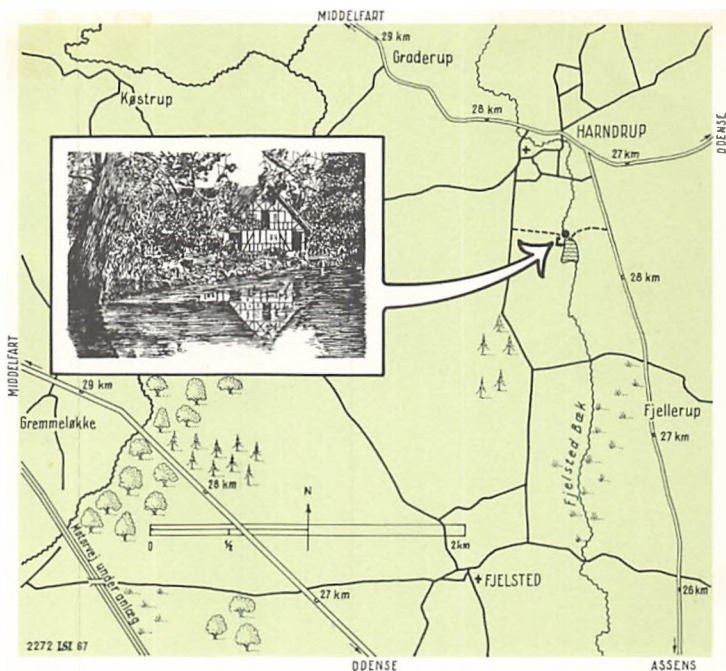

Harndrup Mølle

ved Fjeldet Bæk. Harndrup sogn, Odense amt. Opført ca. 1850. Under restaurering. Genindvies antagelig 10. maj 1969. Vandhjulstype: Overfald (2 hjul). Fjeldet Bæk udspringer nord for Bjørnekær og udmunder i Storå, som igen løber ud i Båring Vig.

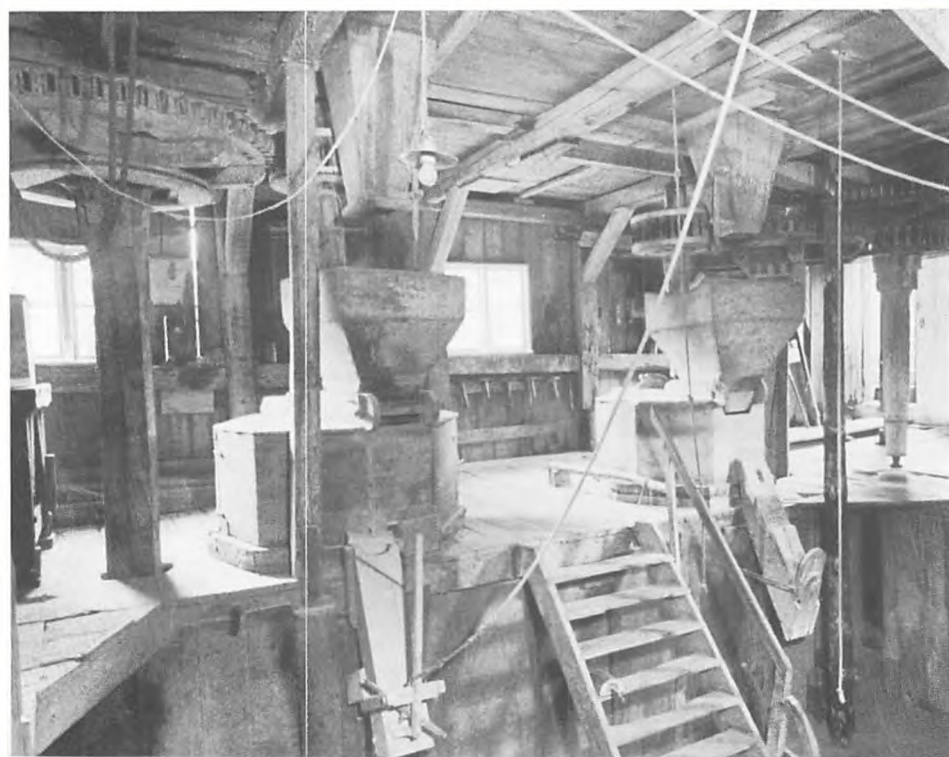
Harndrups smukke mølle-gård med mollesøen i forgrunden. Bemærk slusen ved vandmøllelængen til højre i billedet.

Kaleko Møllegård

ved Rislebæk. Diernæs sogn, Svendborg amt. Opført ca. 1650 (udhus ca. 1750). Under restaurering. Genindvies antagelig 10. maj 1968. Vandhjulstype: Overfald (2 hjul). Kaleko Dam er udtørret men vil på ny få vandtilgang (returpumpning).

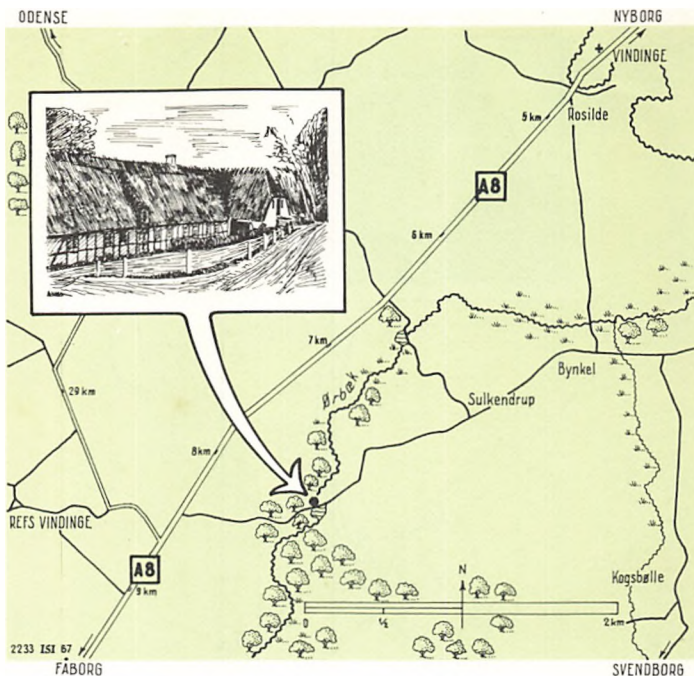

Kaleko Møllegård horte oprindelig under kronen, men kom i 1643 under Holstenshuus. Siden 1912 har møllegården været museum med gammelt møllerhjem. Billedet er taget inden færdigrestaureringen af hjulside og slidsker.

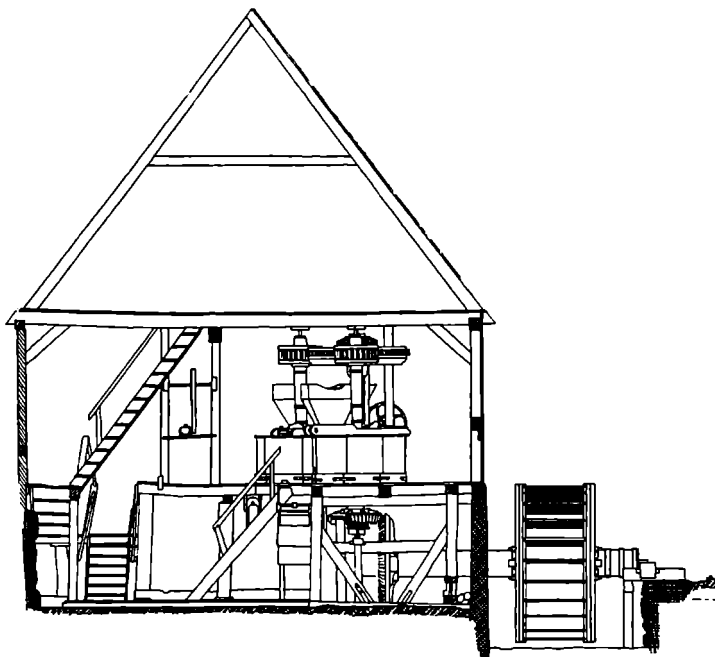

Lille Mølle

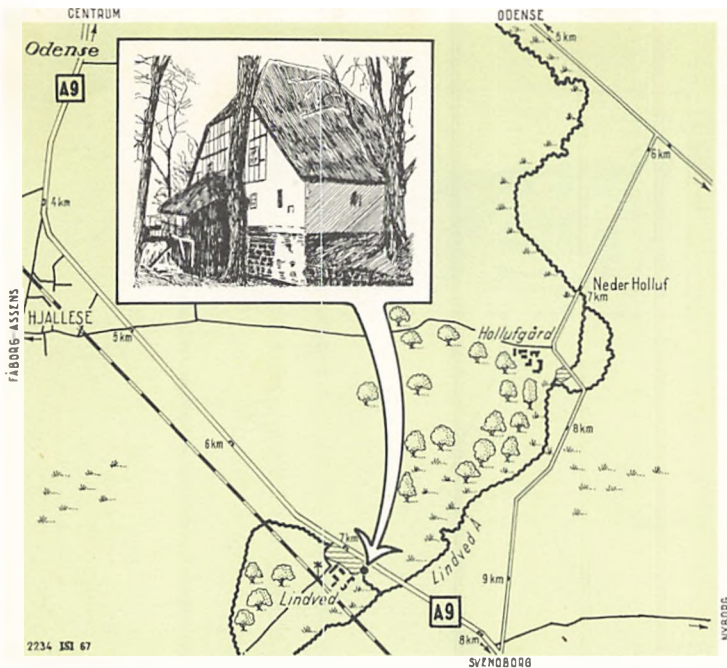
ved Ørbæk. Refsvindinge sogn, Svendborg amt. Opført 1827. Restaureret. Genindviet 20. juli 1961. Vandhjulstype: Overfuld (2 hjul). Ørbæk udløber fra Lykkesholms Sø og udmunder i Holckenhavn Fjord.

◀ Lille Mølle inde- og udefra. Møllen er stadig intakt og lejlighedsvis i brug takket være Mølleudvalgets indsats.

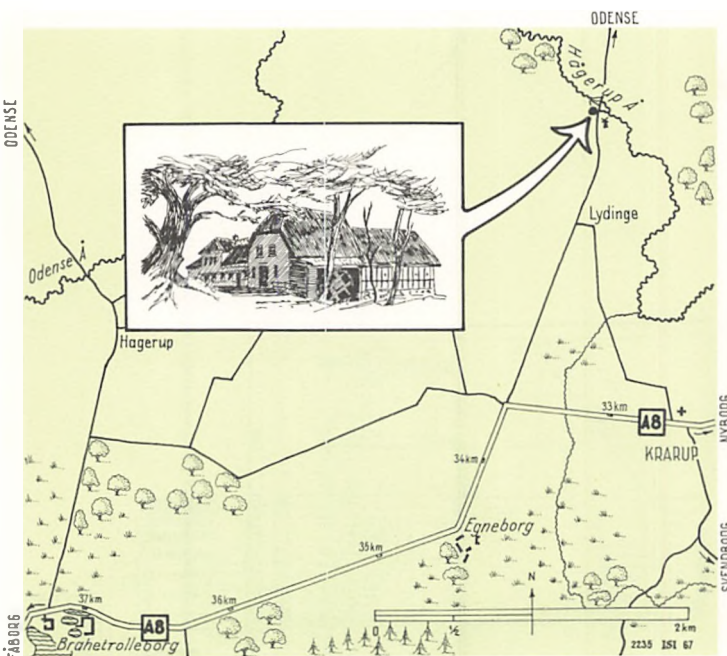

Tværsnit af Lille Mølle. Den svære møllehjulssækel ender med et stort tandhjul, som trækker resten af mølleværket. Opmålings-tegning fra Nationalmuseet.

Lindved Mølle

ved kunstigt forlagt å (Lindved Å). Stenløse sogn, Odense amt. Opført 1847 (opr. 2 vandhjul). Vandhjulstype: Brystfald (udstikkerhjul). Lindved Å udspringer syd for Nørre Soby og udmunder i Odense Å, som igen løber ud i Odense Fjord. Længde af kunstig åforlægning: ca. 3500 m.

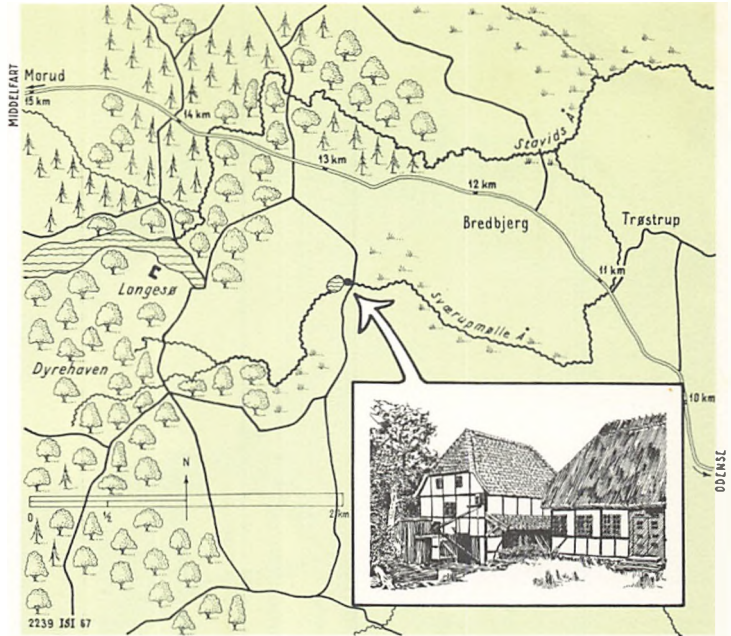

Lydinge Vandmølle

ved Hågerup Å. Krarup sogn, Svendborg amt. Opført ca. 1790 (vindmøllen ca. 1850). Restaureret. Genindviet 10. november 1958. Vandhjulstype: Underfald (2 hjul). Hågerup Å udspringer ved Egeskov og udmunder i Odense Å, som igen løber ud i Odense Fjord.

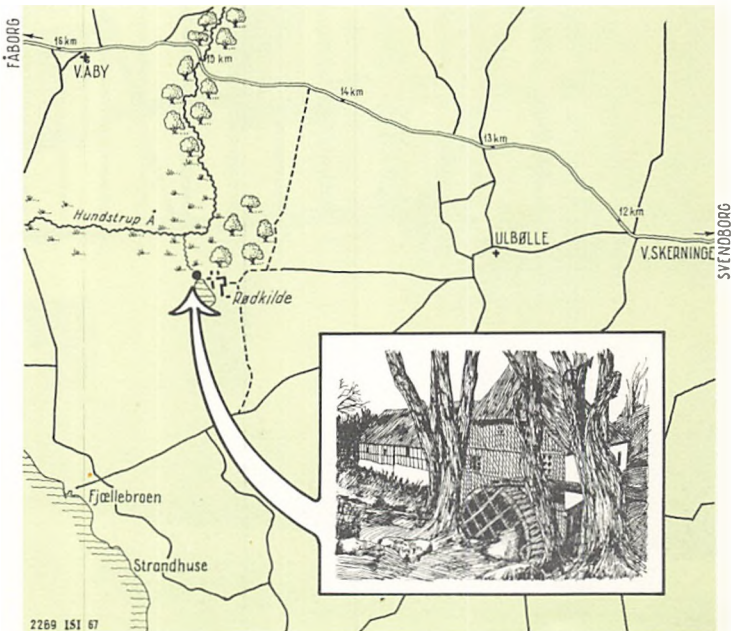
Røde Savmølle

ved Sværupmølle Å. Vigerslev sogn, Odense amt. Opført 1832 (opr. kornmølle). Restaureret. Genindviet 10. november 1961. Vandhjulstype: Overfald. Sværupmølle Å udspringer nær Langeso og udmunder i Stavids Å, som igen løber ud i Odense Kanal.

Rødkilde Mølle

ved bæk til Hundstrup Å. Ulbølle sogn, Svendborg amt. Opført ca. 1780. Under restaurering. Vandhjulstype: Overfald. Møllebækken udspringer i mølledammen (talrige kilder) og udmunder i Hundstrup Å, som igen løber ud i Nakkeholte Fjord.

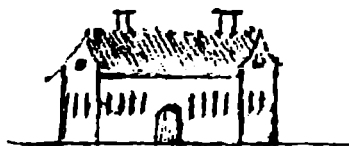

Herregårdsmøllen ved Rodkilde har Danmarks største vandhjul, 5,6 meter i diameter. Møllen er opført af godsejer Jens Lange til Rodkilde, en hård bondeplager men en dygtig landmand.

◀ *Møllen ved herregården Lindved stammer i sin nuværende skikkelse fra 1847.*

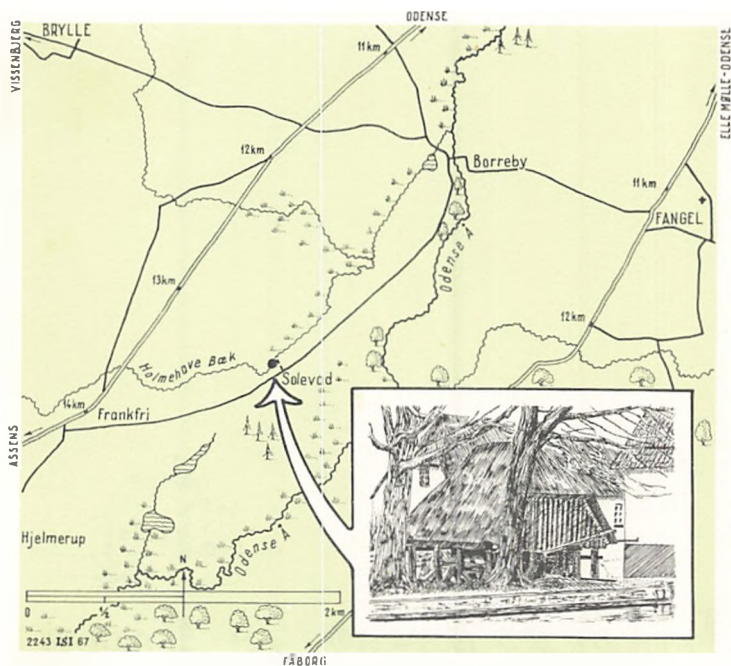
Ifølge denne gamle signatur fra et matrikelkort af 1793 har Lindved Mølle oprindeligt haft to vandhjul.

LINDVED GAARD OG MØLLE.

Solevad »gårdmølle«. Vandhjul og første geartrin er anbragt i et lille hjulskur mellem to gårde, hvis ejere i forening har fort møllen som hjælpe-kraft, efter at mølleloven af 1852/62 gjorde dette lovpligtigt.

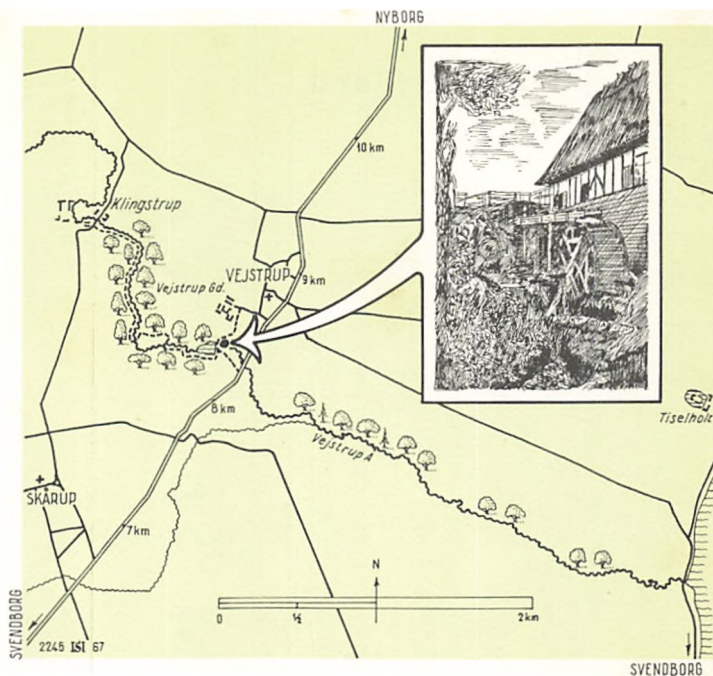

Solevad Mølle

ved Holmhøve Bæk, Ver-ningsøgn, Odense amt. Opført ca. 1871. Restaureret. Genindviet 10. maj 1963. Vandhjulstype: Underfald. Holmhøve Bæk udspringer ved Frøbjerg Banke og udmunder i Odense A, som igen løber ud i Odense Fjord.

Vejstrup Mølle

ved Vejstrup Å. Vejstrup sogn, Svendborg amt. Opført 1837. Restaureret. Genindviet 10. november 1966. Vandhjulstype: Overfald (2 hjul). Vejstrup Å udspringer ved Brandeskov og udmunder i Store Bøli (nær Brohave).

Vejstrup Mølle, en af Danmarks smukkeste vandmøller. Den har to store overfaldshjul og driver fire kvarne.

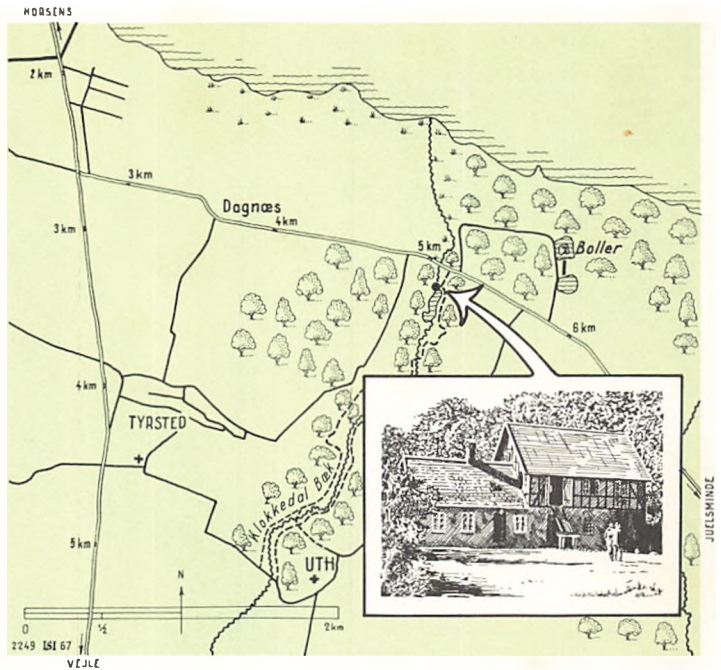

Vandmøller i Jylland

Boller Mølle

ved Klokkedal Bæk. Uth sogn, Vejle amt. Opført ca. 1860. Vandhjulstype: Overfald. Klokkedal Bæk udløber fra Dallerup Sø og udmunder i Horsens Fjord.

Børkop Mølle

ved Skærup Å. Gaverlund sogn, Vejle amt. Opført 1830. Restaureret. Genindviet 10. november 1960. Vandhjulstype: Overfald (2 hjul). Skærup Å udspringer i Vejle Sønder-skov og udmunder i Spang Å, som igen løber ud i Vejle Fjord.

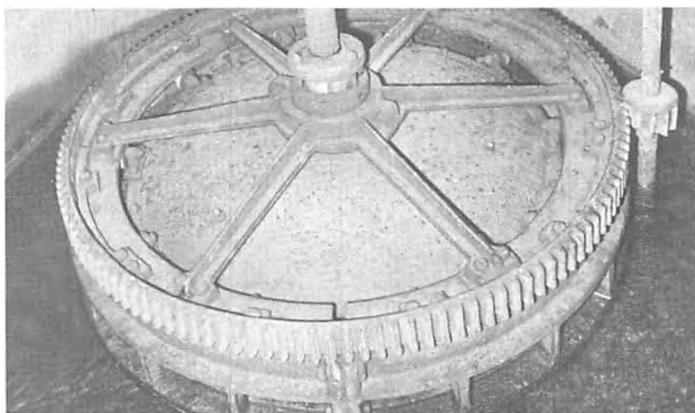

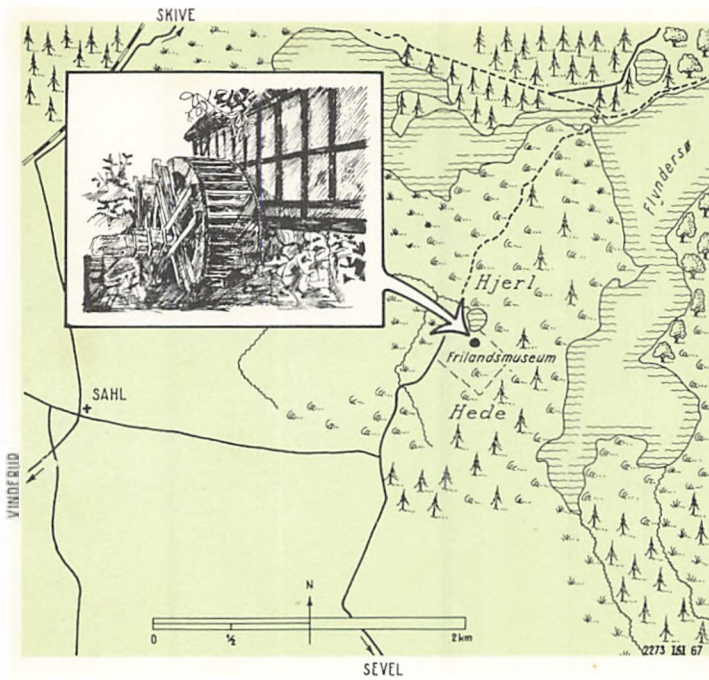

Fulden Mølle. bygningen til venstre. Mange turbinemøller er gamle, ombyggede vandhjulsmøller, men Fulden Mølle er født med turbine. Bygget af Frichs i Århus.

Francis-turbinen i Fulden Mølle.

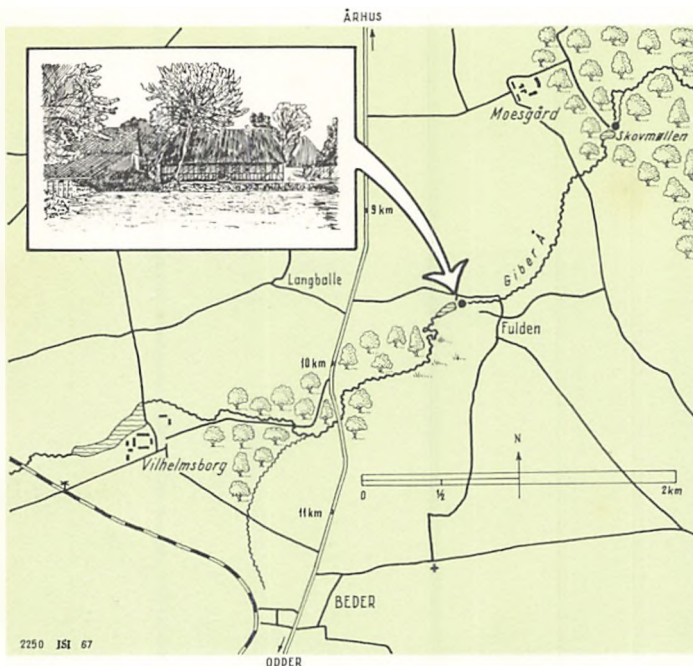

Borkop Mølle har dannet frimerkemotiv og er derfor Danmarks mest kendte vandmølle. Flot ser den ud med sine dobbelt-vandhjul.

»Eriksholms Mølle«

Frilandsmuseet Hjerl Hede. Sevel sogn, Ringkøbing amt. Mølleværket er hentet fra Eriksholms Mølle, (Vesterby ved Vejle), mens selve møllehuset er en kopi af Karmark Mølle. Indviet 1935. Vandhjulstype: Overfald. Møllen kan kortvarigt drives af vand fra gadekæret.

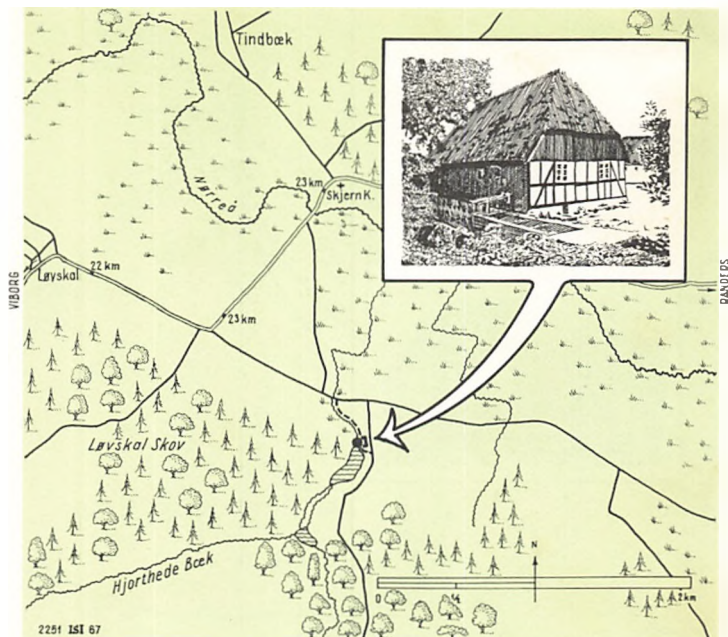
Fulden Mølle

ved Giber A. Beder sogn, Århus amt. Opført 1908. Vandhjulstype: Turbine. Giber A udspringer nord for Testrup og udmunder i Århus Bugt.

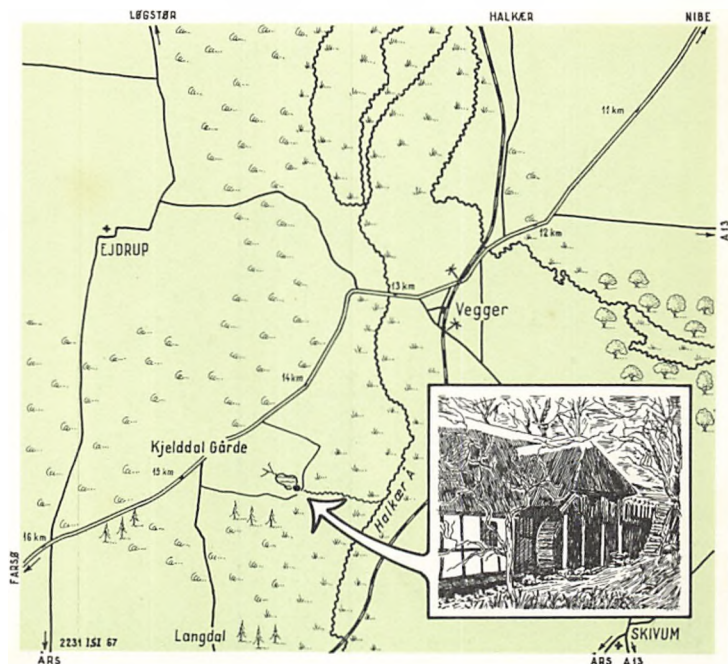
Karmark Mølle

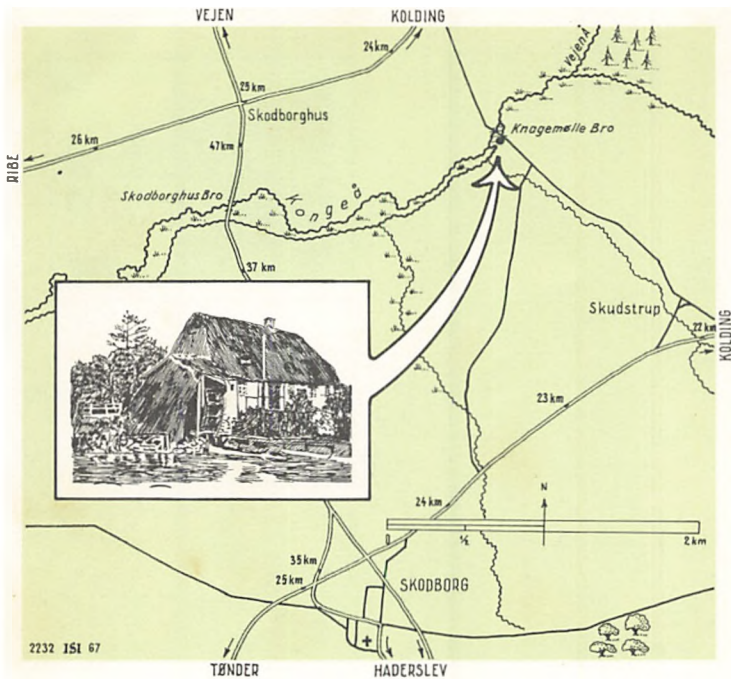
ved Hjørthede Bæk. Skjern sogn, Viborg amt. Opført 1809 (stuehus ca. 1650, lade 1863). Vandhjulstype: Overfald. Hjørthede Bæk udspringer øst for Lee og udløber i Gammel Skjern Enge (ved Nørred), ved bæk til Halkær Å.

Kjelddals Mølle

Ejdrup sogn, Ålborg amt. Opført 1843. Restaureret. Genindviet 10. maj 1966. Vandhjulstype: Overfald. Kildevældet udspringer i bakkerne vest for gården og udmunder i Halkær Å, som igen løber ud i Sebersund.

Knag Mølle

ved Kongeø. Skodborg sogn, Haderslev amt. Opført ca. 1830. Under restaurering. Genindvies antagelig 10. maj 1970. Vandhjulstype: Underfald. Kongeø udspringer ved Bastrup Skov og udmunder i Vadehavet (nord for Ribe).

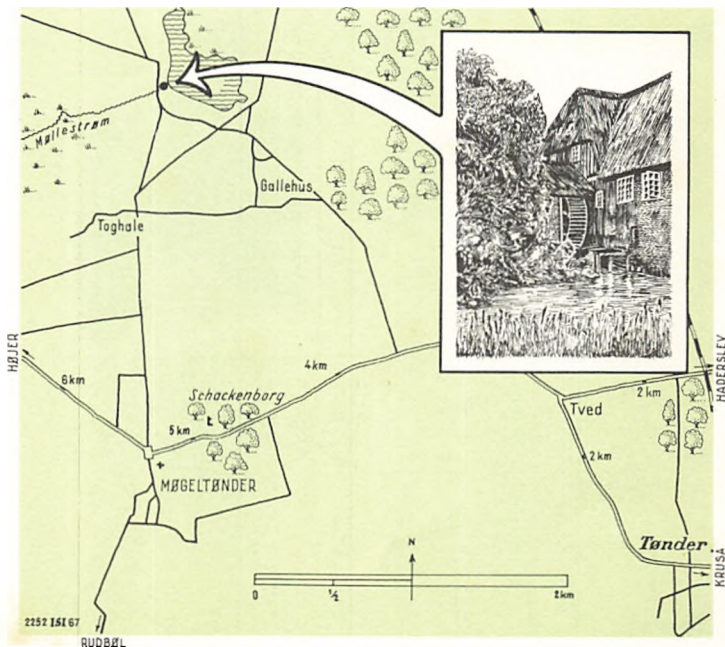
Lindskov Mølle, en herlig strøtækt bygning. Hjulet er af underfaldstype, dvs. at det trækkes direkte af strømmen, altså ikke ved fald af vand ovenfra. Den enorme mølleso udrånedes ved statstilskud i 1952.

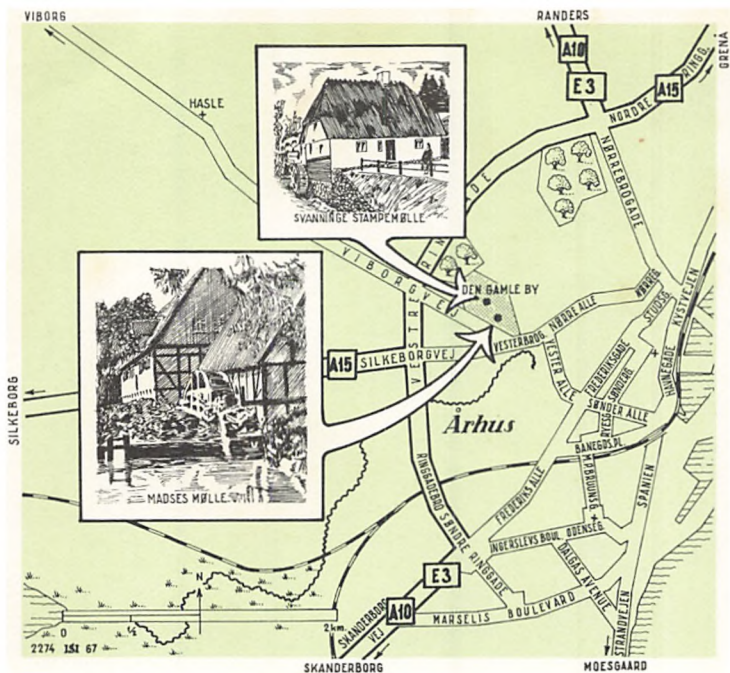

Knag Mølle har været i brug op til 1952. I gammel tid var der skur over vandhjulet for at hestene ikke skulle blive skræmt.

Lindskov Mølle

ved Mallestrøm. Møgeltonder sogn, Tønder amt. Opført ca. 1800. Vandhjulstype: Underfald. Mallestrøm udspringer nord for Gallehus Skov og udmunder i Højer Kanal (Vadehavet).

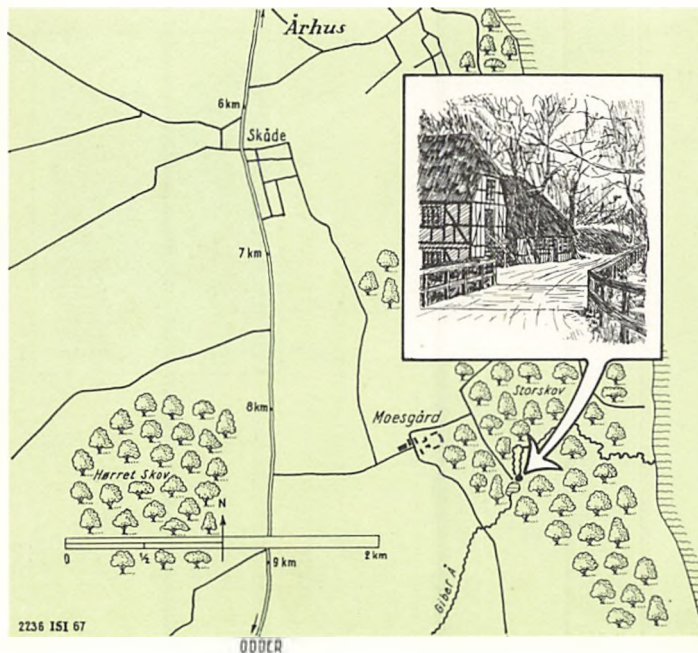
Den Gamle By Århus.

Madses Mølle

Opført ca. 1850. Flyttet til Århus fra Møllerup og genindviet 1917. Vandhjulstype: Underfald. Møllen har kortvarigt kunnet drives af overfladevand fra Ringvejen og museumsparken.

Svanninge Stampemølle

Opført 1824. Flyttet til Århus fra Svanninge (Fyn) og genindviet 10. maj 1965. Vandhjulstype: Overfald. Møllen har kortvarigt kunnet drives af overfladevand fra Ringvejen og Museumsparken.

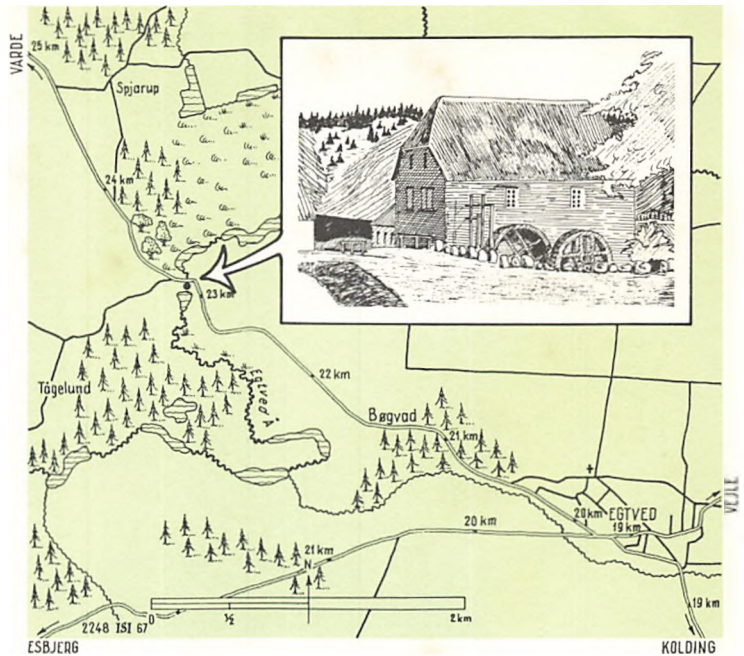

Moesgård Skovmølle

ved Giber Å. Mårslet sogn. Århus amt. Opført 1785 (øvre etage 1852). Restaureret. Genindviet 10. november 1964. Vandhjulstype: Overfald. Giber Å udspringer nord for Testrup og udmunder i Århus Bugt.

Nybjerg Mølle

ved Egved Å. Egved sogn. Vejle amt. Opført 1850 (stuehus 1838). Har oprindelig haft 3 vandhjul. Restaureret. Genindviet 17. maj 1960. Vandhjuls-type: Underfald (2 hjul). Egved Å udspringer vest for Spjarup og udmunder i Vejle Å.

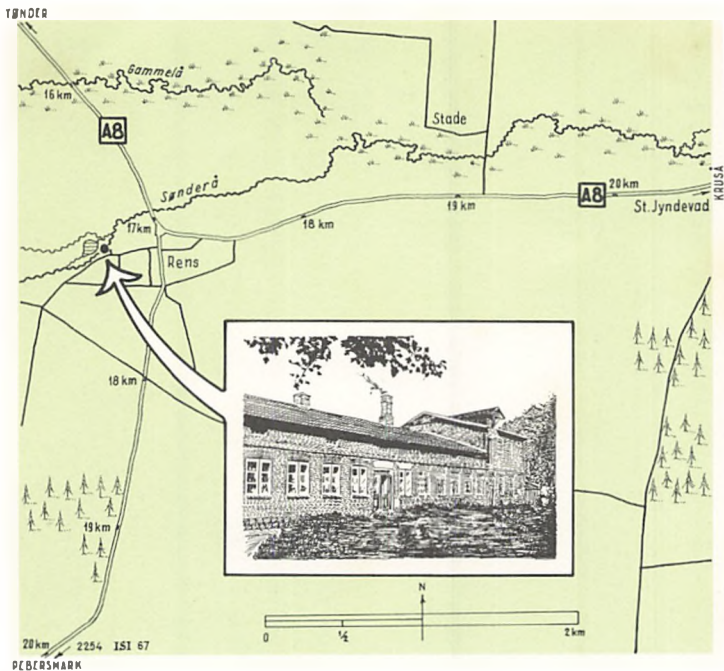
Glimt fra den hyggelige Moesgård Skovmølle, et yndet udflygtssted for århusianerne. I det gamle møllehus er der indrettet kro.

En stampemølle vil sige en vandmølle, der driver nogle lodretgående træbjælker (stampere). Billedet viser Svanninge Stampemølle, der fungerer som kombineret korn- og valkemølle indtil 1938, da den blev indrettet til savskæreri. Møllen er flyttet til Århus fra Fyn og genopbygget i sin oprindelige skikkelse.

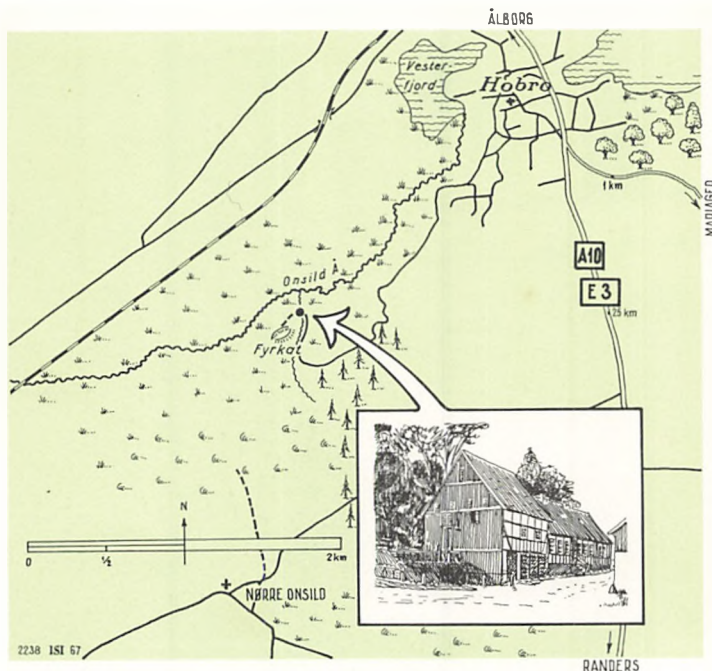

Rends Kormølle og Mejeri

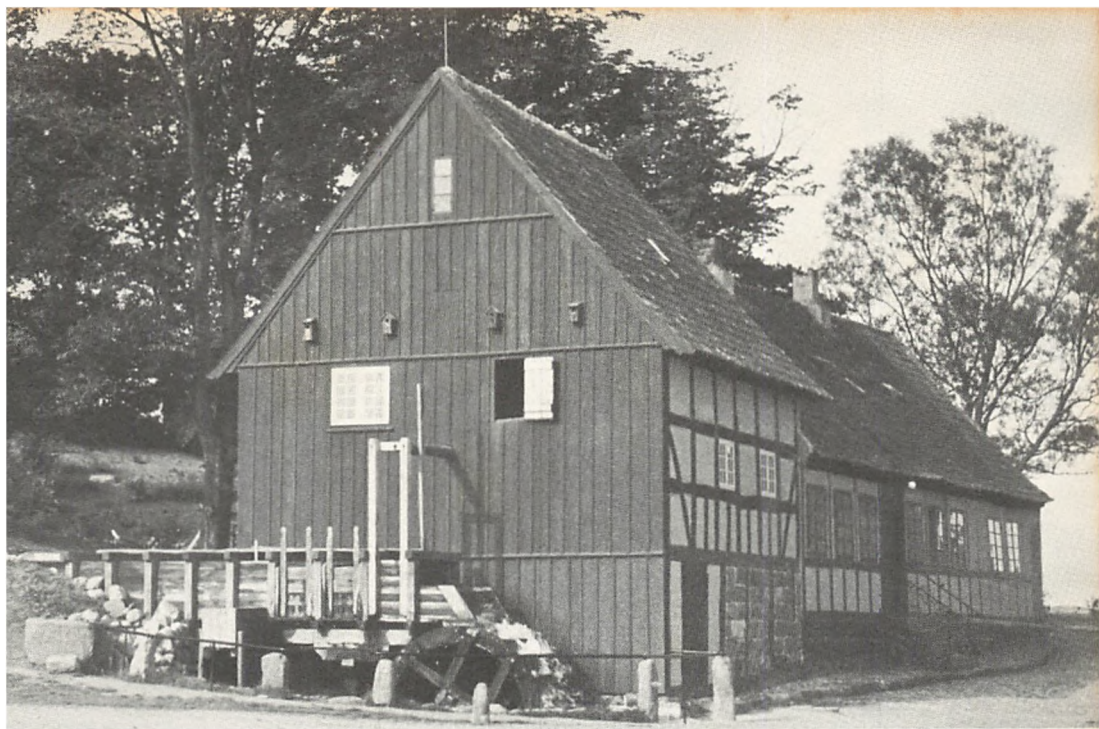
ved Sønderø. Burkal sogn, Tønder amt. Opført 1880. Vandhjulstype: Brystfald. Sønderø udløber fra Gejlå og Bjerndrup Mølleå. Udmunder i Vidå.

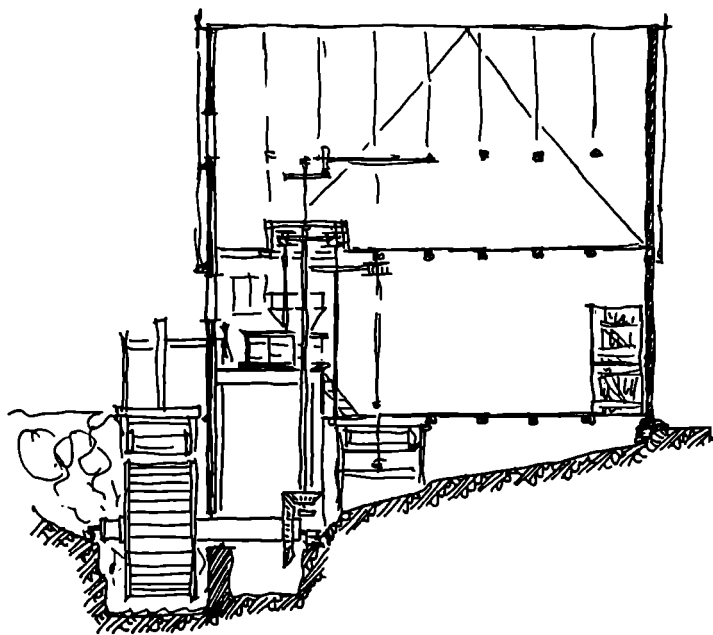
Ryds Mølle

ved Fyrkat Møllested. Nørre Onsild sogn, Randers amt. Opført 1764. Flyttet til Fyrkat fra Vigerlev (Fyn) og genindviet 10. maj 1962. Vandhjulstype: Oversfald. Møllekilden udspringer i Højmosegårds Plantage og udmunder i Onsild Å, som igen løber ud i Høbro Vesterfjord.

Opmålingskitse af Ryds Mølle eller »Fyrkatmøllen«, som den også kaldes. Den er flyttet til Fyrkat Voldsted fra Fyn.

1/100

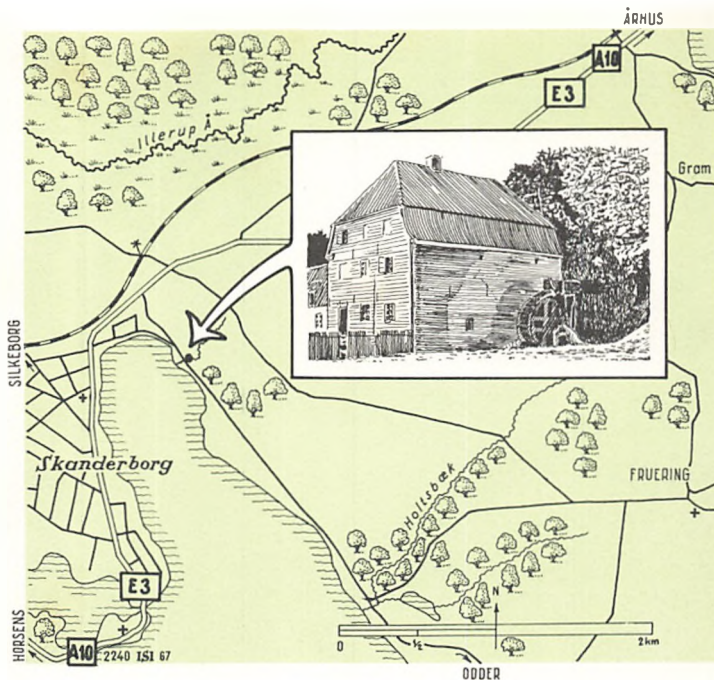

Skvæt Mølle

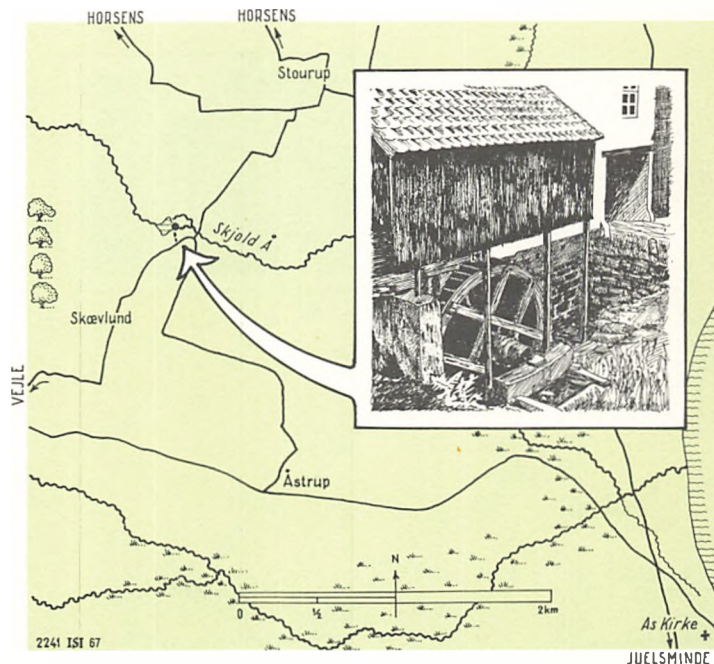
ved Helligkilde. Skanderup sogn, Skanderborg amt. Opført 1844. Vandhjulstype: Overfald (oprindelig 2 hjul). Møllekilderne udspringer i bakkehædet og samles gennem kanalen til møllestedet og udmunder i Skanderborg Sø.

Den oprindelige »Skvæt-møllegårds« trefløjede hovedbygning og tilhørende avlsbygninger blev nedrevet i 1938, men den statelige vandmølle blev heldigvis stående.

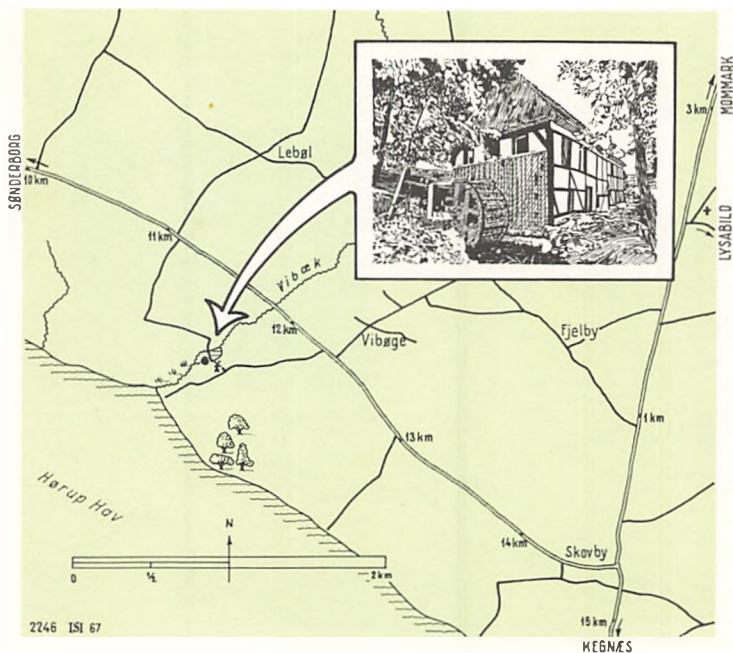
Skævlund Mølle

ved Skjold Å. Rårup sogn, Vejle amt. Opført 1847. Restaureret. Genindviet 10. november 1962. Vandhjulstype: Overfald (dobbelt hjul). Skjold Å udspringer syd for Bjerrelide og udmunder ved As Vig.

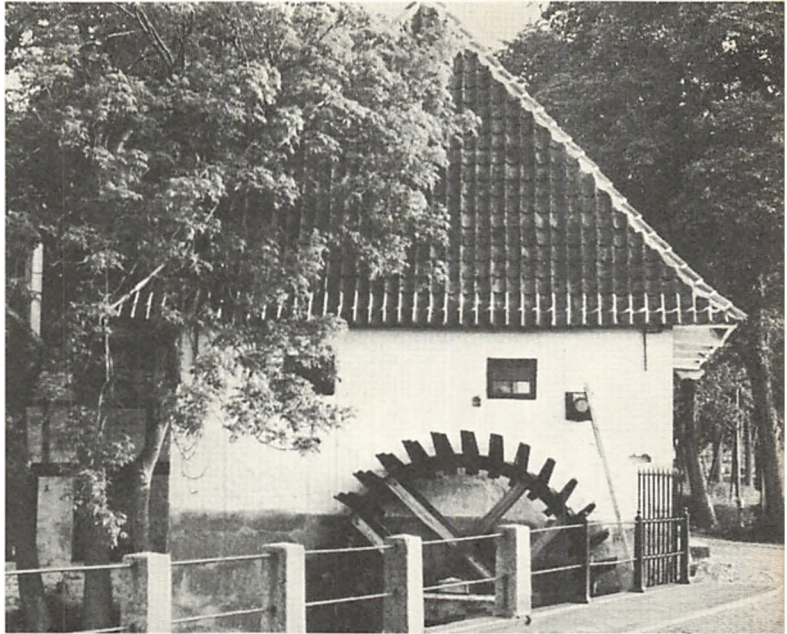
Vibæk Mølle er den eneste der er tilbage af Als' ti vandmøller. Til mølleriet hører også en vindmølle.

Vibæk Vandmølle

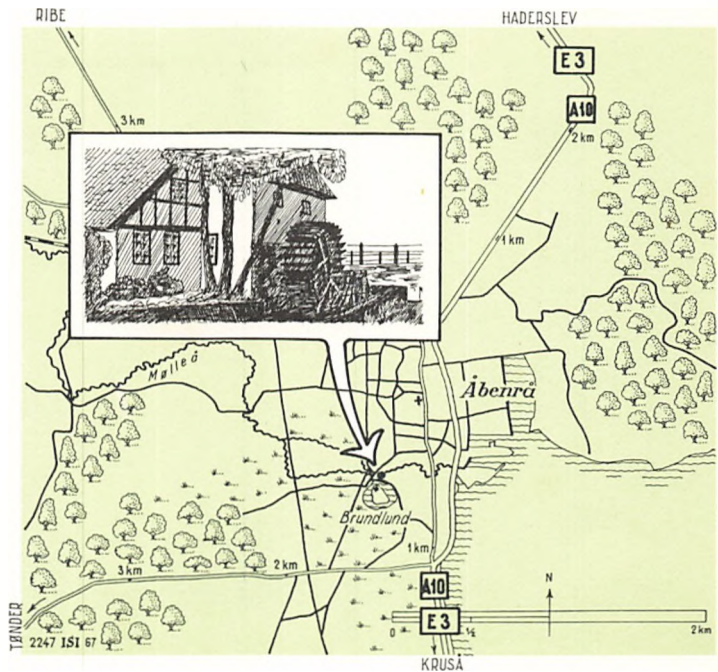
ved Vibæk. Lysabild sogn, Sønderborg amt. Opført 1756 (stuehus 1819, vindmølle ca. 1835). Restaureret. Genindviet 14. juli 1957. Vandhjulstype: Overfald. Vibæk udspringer ved Over Tandslet og udmunder i Heruphav.

Tilmuret skydeskår i Åbenrå Slotsvandmølle vidner om, at bygningen oprindeligt har været et befæstet brotårn. Det indrettedes i ca. 1700 som vandmølle og fungerede som sådan op til 1914.

Åbenrå Slotsmølle

ved Mølleå. Åbenrå kommune, Åbenrå amt. Opført ca. 1550 som brotårn til Brundlund Slot. Indrettet som vandmølle ca. 1700, nuværende møllværk fra 1826. Vandhjuls-type: Underfald. Mølleå udspringer ved Rise Skov og udmunder i Åbenrå Fjord.

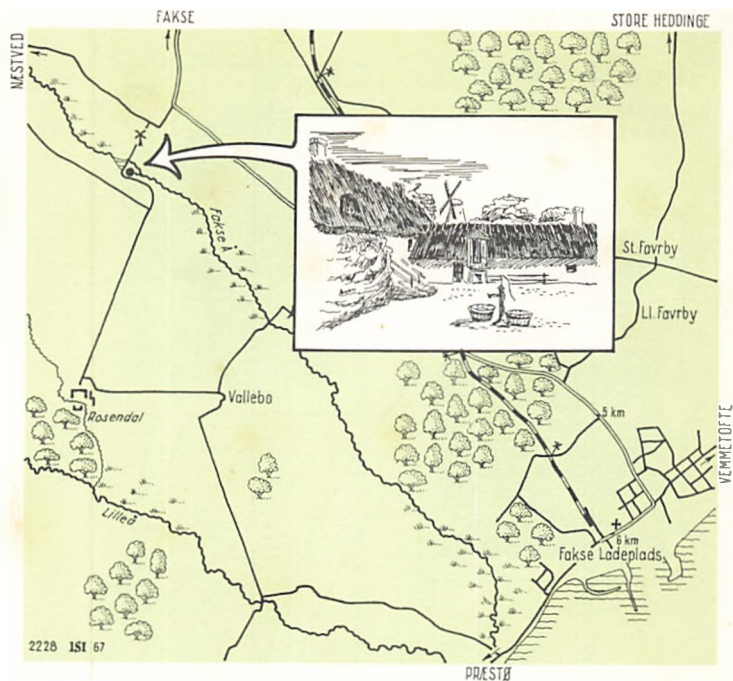

Vandmøller på Sjælland

Blåbæks Vandmølle

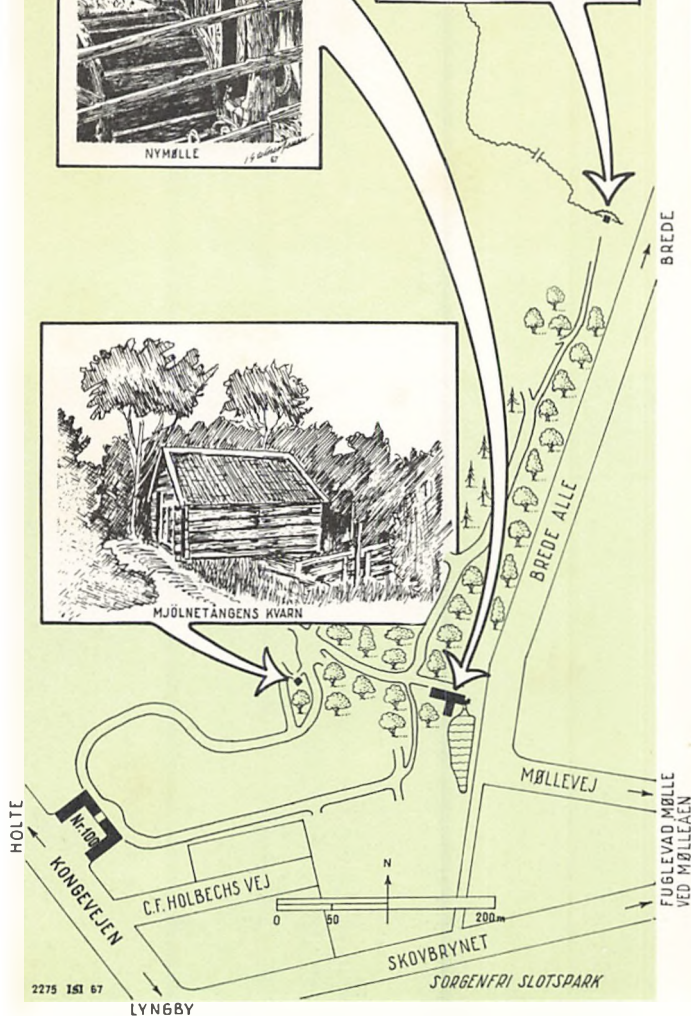
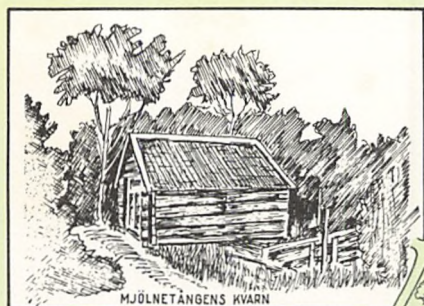
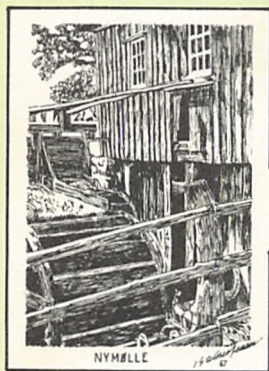
ved Fakse Å. Fakse sogn, Præsto amt. Opført ca. 1800 (vindmøllen 1828). Restaureret. Genindviet 10. november 1963. Vandhjulstype: Overfald (2 hjul). Fakse Å udspringer ved herregården Lystrup og udmunder i Fakse Bugt.

Møllervirksomheden ved Blåbæk består af to møller, en vindmølle og en vandmølle (til højre i billedet). Begge er fuldt restaurerede.

**Frilandsmuseet
Kongens Lyngby
Københavns amt.**

Mjlstovu mylnan

Opført ca. 1800. Flyttet til Lyngby fra Sandø (Færøerne) og indviet 29. april 1965. Vandhjulstype: Skvat (horisontalhjul). Møllekilden fødes med pumpevand fra Nymølledammen.

Mjlstovu mylnan er hentet hertil fra Færøerne, hvor små skvatmøller har været i brug helt op til vor tid. Møllehuset måler kun 2 × 2 meter i grundflade. Møllen standses ved at stighordspladen stikkes ned, så vandet tvinges uden om møllen gennem en lille sidebæk.

Mjølne tångens Kvarn

Opført ca. 1825. Flyttet til Lyngby fra det vestlige Småland og indviet juni 1921. Nedtaget i 1967, men genopstillet i 1968. Vandhjulstype: Skvat (horisontalhjul). Møllen vil få vandtilgang ved pumpevand fra Nymølledammen.

Nymølle

Opført ca. 1688 (ombygget 18. og 19. årh.). Flyttet til Lyngby fra Ellested (Fyn) og genindviet 11. juni 1964. Vandhjulstype: Overfald (2 hjul). Mølledammen fødes med pumpevand fra Molledøen.

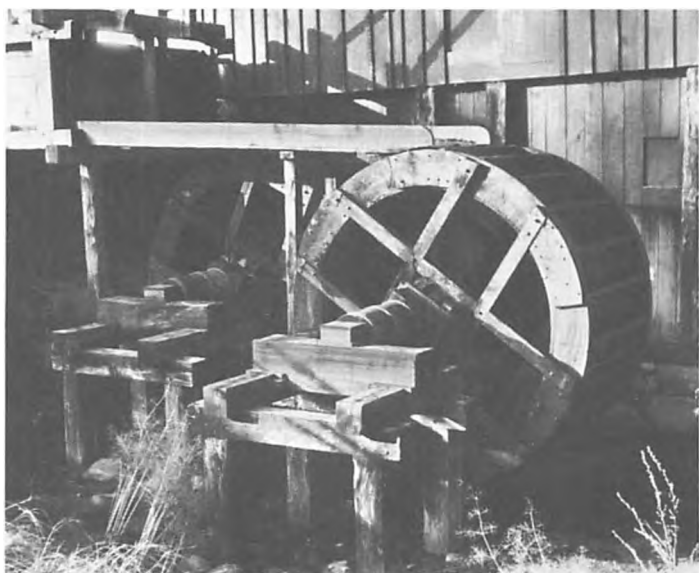

Nymolle eller Ellested Mølle som den også kaldes, er en af Frilandsmuseets største attraktioner. Møllegården fotografere fra to vinkler. Øverst den charmerende beboelseløng og nederst mølledammen.

Nymolle står med det inventar der blev brugt af gårdens sidste beboer.

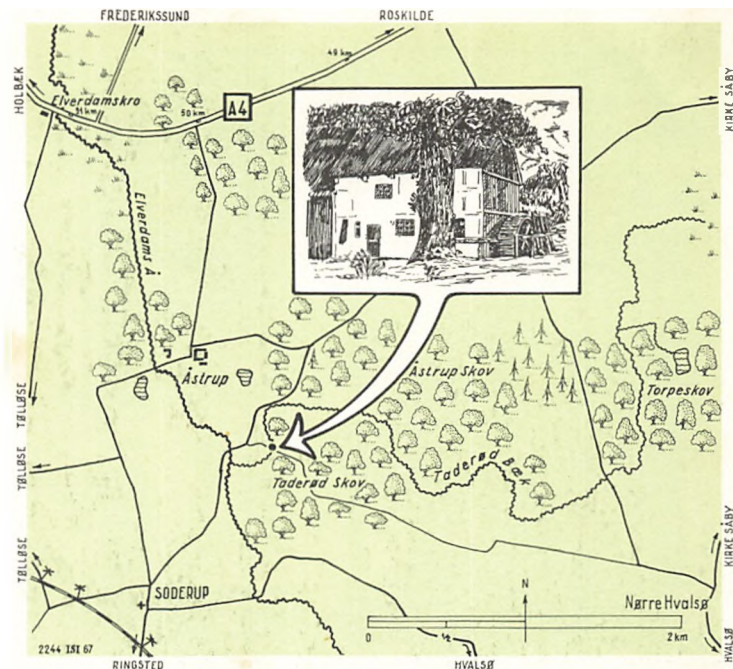
Nymolle har to store vandhjul med overfald. Vandet ledes fra molledammen gennem slidsken og fulder derfra ned på hjulet. Mollegården er flyttet til Frilandsmuseet fra Fyn, hvor den har været i drift op til 1934.

1916.		Januar		Mars.	
Dato.	Navn.	Bj.	Varer.	B.	kr. 1/2
3.	Jean Jensen.	L.Ss.	25 lb hel Væg.	2.	68. 1/2.
"	ditto.	L.Ss.	~~25 lb hel Væg~~ 25 lb Væg.	2.	72. 1/2.
"	ditto.	L.Ss.	50 lb Synam. 50 lb Boudin.	12.	73. 1/2.
14	Hans Andersen.	H. A.	100 lb Synam.	14.	30. 1/2.
"	Georg Hansen.	H. A.	100 lb hel Væg.	10.	40. 1/2.
"	ditto.	H. A.	100 lb hel Væg.	10.	40. 1/2.
"	Anders Jørgensen.	H. A.	75 lb hel Væg.	8.	18. 1/2.
"	Jørgen Christoffersen.	H. A.	4 lb Røggr. 16 lb Røggr.	3.	25. 1/2.
"	Geared Caradsen.	H. A.	100 lb Synam.	10.	40. 1/2.
3.	Jean Christen Andersen.	g.L.	4 lb Røggr. 12 lb Væg.	1.	77. 1/2.
"	Bagwan Jensen.	g.L.	15 lb hel Væg. 3 lb Røggr.	1.	46. 1/2.
"	Peter Andersen.	g.L.	75 lb Røggr. 4 lb Væg.	1.	68. 1/2.
"	Peter Clausen.	g.L.	10 lb hel Væg.	1.	07. 1/2.
"	Vingent Andersen.	g.L.	25 lb hel Væg.	2.	68. 1/2.
"	Anders Jørgensen.	H. M.	25 lb Vælt.	4.	45. 1/2.
"	Niels Petersen.	H. M.	150 lb Synam.	19.	50. 1/2.
"	ditto.	H. M.	200 lb Synam.	21.	80. 1/2.
"	Hans O. Larsen.	g.L.	50 lb hel Væg.	5.	35. 1/2.
3	Jean Jensen.	L.Ss.	100 lb hel Væg.	9.	00. 1/2.
"	ditto.	L.Ss.	25 lb hel Væg.	2.	68. 1/2.
"	Johan Jensen.	L.Ss.	6 lb Røggr.	1.	20. 1/2.
"	Hans Larsen.	H. L.	25 lb hel Væg. 3 lb Røggr.	2.	28. 1/2.
"	Krædler, Jacobson.	g.L.	20 lb hel Væg.	2.	14. 1/2.
5.	Johan Christensen.	B.	15 lb Boudin. 10 lb Røggr.	3.	18. 1/2.
"	Herge Larsen.	B.	11 lb Røggr.	1.	49. 1/2.
"	Karol Skuddeberg.	L.Ss.	100 lb Synam.	10.	40. 1/2.
"	Johan Clausen.	ELS.	4 lb Røggr.	1.	50. 1/2.
"	Anders Peter Jensen.	L.Ss.	200 lb hel Væg.	21.	40. 1/2.
"	ditto.	L.Ss.	25 lb hel Væg.	2.	73. 1/2.
6.	Peter Jørgensen.	H. A.	50 lb hel Væg.	5.	44. 1/2.
"	Niels Andersen.	H. A.	50 lb Synam. 25 lb Boudin.	9.	62. 1/2.
"	Lauritz Mandrup.	F. F.	50 lb Røggr.	6.	00. 1/2.
"	Hans Larsen.	H. L.	25 lb Boudin. 10 lb Røggr.	3.	13. 1/2.
"	Niels Nielsen.	L.Ss.	25 lb hel Væg.	3.	75. 1/2.
7	Hans Jørgen Christensen.	B.	3 lb Røggr.	1.	36. 1/2.
10.	Cooper, Petersen.	ELS.	36 lb Vælt.	6.	84. 1/2.
"	Mads Petersen.	L.Ss.	25 lb hel Væg. 25 lb Røggr.	5.	64. 1/2.
"	Hans Peter Clausen.	ELS.	100 lb hel Væg.	9.	00. 1/2.
"	ditto.	ELS.	3 lb Røggr.	1.	60. 1/2.
"	Herge Clausen.	H. A.	25 lb hel Væg.	2.	70. 1/2.
"	Hans Larsen.	H. L.	25 lb hel Væg.	2.	40. 1/2.

Tadre Mølle

ved Taderød Bæk. Kirke Sùby sogn, Københavns amt. Opført ca. 1840 (laden 1876). Restaureret. Genindviet 15. juni 1958. Vandhjulstype: Oversfald. Taderød Bæk udspringer i Torpeskov (nord for Nørre Hvalsø) og udmunder i Elverdams Å, som igen løber ud i Tempelkrog (Roskilde Fjord).

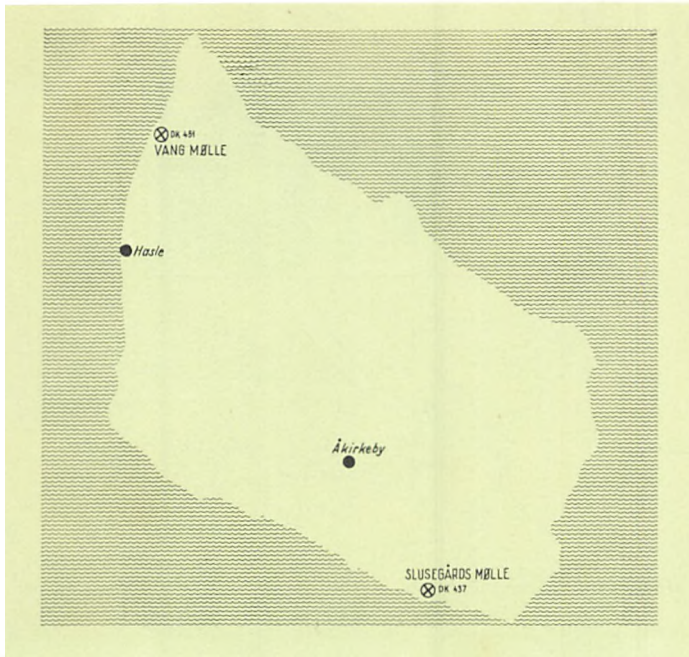

Opslag fra regnskabsbogen der ligger fremme i Frilandsmuseets mollegård. Mølleren har omhyggeligt indført hvert enkelt malearbejde.

Den smukke Tadre Mølle set fra molledammen. Der har været mollested her allerede i 1405, idet der på det tidspunkt nævnes en »Taderød Mølle«. Senere kom en mølle mere, og endnu i 1947 var der to Tadre Møller. Den der står nu hed dengang Næderste Tadre Mølle.

Vandmøller på Bornholm

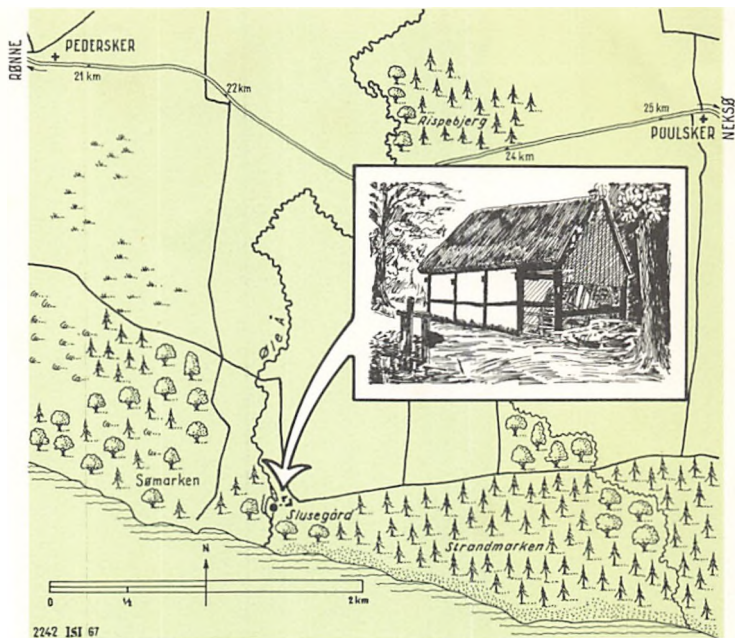

Gearet i Vang Mølle. Den er en såkaldt kilde-mølle, som aldrig har kunnet køre i selve sommerperioden på grund af vandmangel.

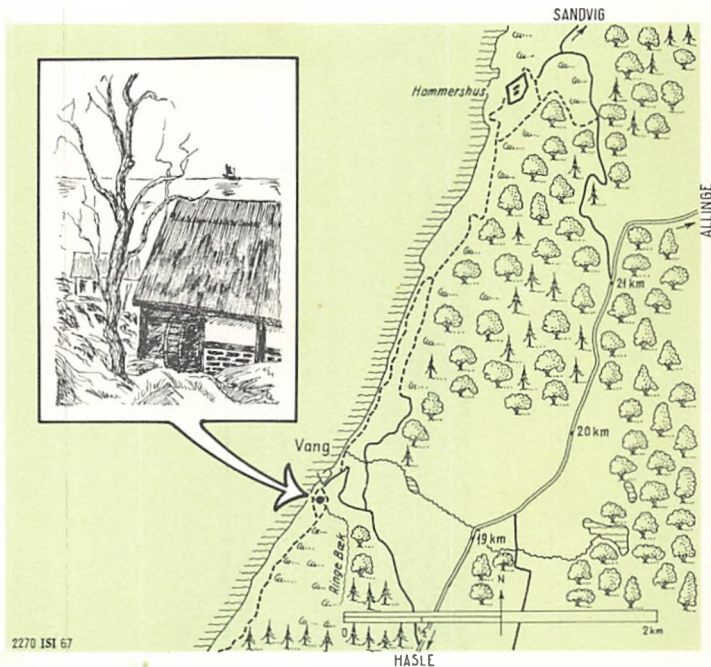
Slusegårdens Mølle

ved Øle Å. Pedersker sogn, Bornholms amt. Opført ca. 1800 (orred-
huset ca. 1850). Restaureret. Genindviet 10. november
1959. Vandhjulstype: Underfald. Øle Å ud-
springer ved Pedersker-
Povlsker Plantage og ud-
mundet i Østersøen (vest
for Dueodde).

Vang Mølle

ved Ringe Bæk. Rutsker
sogn, Bornholms amt. Op-
ført ca. 1780. Under re-
staurering. Vandhjulstype:
Overfald. Møllekilden
er udtørret, men der vil
blive etableret vandtilgang
(returpumpning).

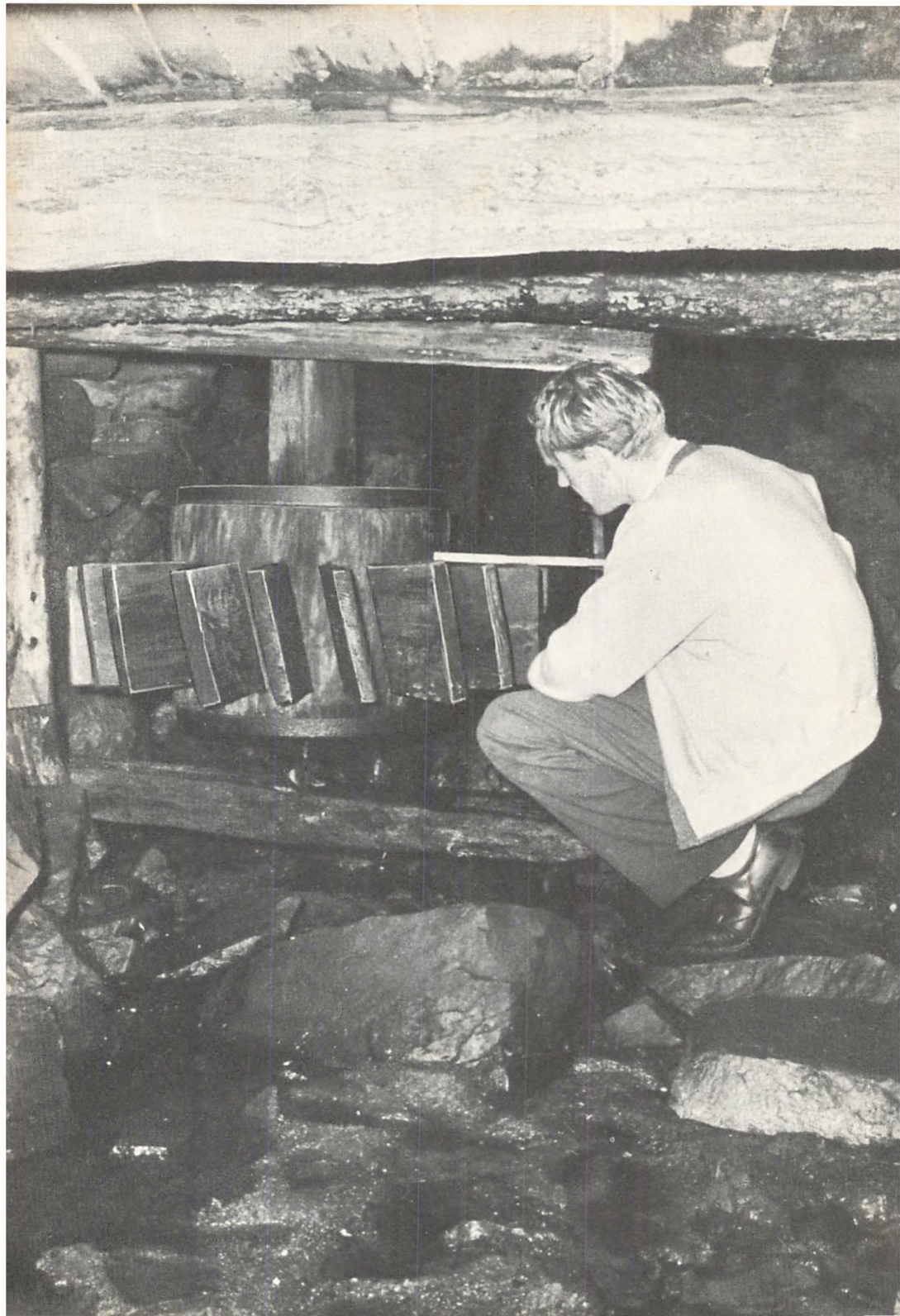

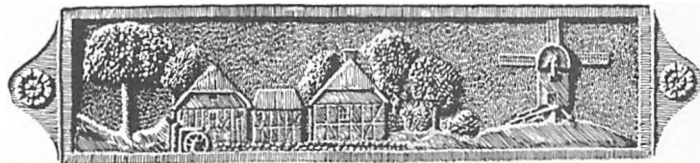
Slusegårdens Molle, en typisk bornholmsk vandmolle med underfaldshjul. Det driver blot en enkelt kvarn. Den anden bygning er et orredklækkehus.

Danske Møllers Venner

Overalt i Europa går vandmøllerne deres undergang i møde. Det land, hvor der på videnskabelig basis gøres mest for at bevare så mange møller som muligt, er Danmark.

Hoveddrivkraften i denne virksomhed er ingeniør Anders Jespersen. Hans interesse for møller vakte allerede i barndomsårene, da han besøgte Lille Mølle på Fyn. I dag nyder han internationalt ry som førende mølleekspert.

I mange år brugte Anders Jespersen sin fritid og egne penge midler på mølleundersøgelser i alle egne af landet. Er nu tilknyttet Nationalmuseets Mølleudvalg som teknisk rådgiver og bygningskonservator. Tillige er han formand for selskabet Danske Møllers Venner, hvis formål er at støtte Nationalmuseets bestræbelser for bevaring, istandsættelse, vedligeholdelse og fredning samt videnskabelig forskning af gamle, danske vand- og vindmøller og at virke for udbredelsen af kendskabet til disse.

I de senere år er der næsten hvert forår og efterår genindviet istandsatte møller for selskabets midler, suppleret med beskedne statsbevillinger.

Efter planen vil man gerne bevare mindst 45-50 vandmøller, det vil afhænge af penge. Det koster gennemsnitlig cirka 80.000 kroner at sætte en vindmølle i ordentlig stand og i mange tilfælde over 100.000 kroner at sætte en vandmølle i stand. I de senere år er mange vandmøller desværre gået tabt. Blandt møller, der endnu står, men som man måske ikke

Den danske mølleekspert Anders Jespersen i færd med opmålingen af en mølle.

kan skaffe penge til. førend det er for sent, er Brahetrolleborg, Sallinglunde og Tværskov møller på Fyn, samt Dorf, Halkær, Laks og Tønder møller i Jylland.

Vandmøller, der om alt går vel, vil blive reddet, er ud over de i bogen nævnte urestaurerede møller Ventepose Mølle på Fyn, Gammelby, Lindet og Ørnbjerg møller i Jylland, Frederiksværk, Hellebæk og Lejre møller på Sjælland samt på endnu længere sigt en stor del af møllerne ved Mølleåen nord for København. Målet er intet mindre end at skabe et 10 kilometer langt »møllmuseum« her. Et andet interessant sjællandsk mølleprojekt går ud på at opføre et par vandmøller ved Kongskilde Møllegård syd for Sorø. Den ene indrettet til mejeri med fremstilling af mejeriprodukter på basis af mælken fra husdyr af ældre danske racer, som Zoologisk Have har i pension på møllegården. Produkterne skal sælges til turister. Under restaurering er for tiden de fynske Harndrup, Kaleko og Rødkilde møller, den bornholmske Vang Mølle og de jyske Knag, Nørholm, Tarskov og Å møller. Arbejdet med de 3 sidstnævnte møller er endnu ikke nået så vidt, at disse møller har fundet optagelse i denne bog, da der endnu er for lidt at se.

Nedpakket ved Nationalmuseets afdeling i Brede og Fri-landsmuseet i Lyngby ligger endelig 3 interessante jyske møller, Rebstrup Uldspinderi, Borggårdens Mølle og Sejlflod Hammerværk, som en gang vil blive genrejst ved Mølleåen.

Linoleumssnit af Lyngby Nordre Mølle. Den står i dag uden vandhjul, men bliver forhåbentlig snart restaureret.

Danmarks sidste vandmøller

Den bornholmske Vang Molle med indbygget vandhjul. Denne molle venter på at blive restaureret.

Danmarks sidste mollebygger af den gamle skole, Mads Peter Petersen fra Vester Åby ses her (til højre) ved et nyt gearhjul til den restaurerede Vibæk Molle. Petersen har oplært en af Molleudvalget ansat tomrer, så de faglige traditioner kan blive fort videre.

Litteratur

Anders Jespersen: Gangtøj i Vandmøller (1953)
Anders Jespersen: Report on Watermills (1954 og 1957)
Steen B. Böcher og Anders Jespersen: Tadre Mølle (1959)
Anders Jespersen: Mills and their Preservation (1964)
Anders Jespersen: Slusegårdens Mølle og Ørredhus (1964)
Anders Jespersen: Mill Preservation in Denmark (1965)
Anders Jespersen: Lindved Gård og Mølle (1966)
Hans Linow og Jens Laursen: Møller på Als
(Forlaget Faklen 1966)
Anders Jespersen: Svanninge Stampemølle (1966)
Johan Hvidtfeldt (red.): Danske Vandløb
(Turistårbogen 1966)

Alle ovennævnte publikationer med undtagelse af *Møller på Als* og *Danske Vandløb* distribueres gennem Nationalmuseets Forlag og Danske Møllers Venner.